

Hubert Kuberski

Warszawa

Powstanie Niepodległego Państwa Chorwackiego* (kwiecień–sierpień 1941)

Po ponaddwuletnich zabiegach dyplomacji niemieckiej, mających wprowadzić Jugosławię w orbitę wpływów Osi, doszło do puczu 27 III 1941 r. z inspiracji brytyjskiego SOE i przy „aktywnej pomocy” sowieckiego NKWD¹, Adolf Hitler postanowił zniszczyć wiaromownego według niego sojusznika. Führer stwierdził w Dyrektywie nr 25 (Weisung Nr. 25), że „wewnętrzne napięcia w Jugosławii będą rosnąć dzięki obietnicom politycznym dla Chorwatów”. Brak pomysłów rozwiązania koncepcji jugosłowiańskiej wyrażał się w uwadze, że Chorwaci „będą zapewnieni o politycznym potraktowaniu (późniejszej autonomii)”.

* Niepodległe Państwo Chorwackie (Nezavisna Država Hrvatska — NDH), które to tłumaczenie wprowadziliśmy za słownikiem serbskochorwacko–polskim. W tym zasobie leksykalnym słowa *nezávisan*, *–sna*, *–sno* (niepodległy, niezależny, niezawisły; samoistny) oraz *nezávisnost*, *–osti* (niepodległość, niezależność, niezawisłość, samoistość) podawały jako pierwsze tłumaczenie polski rdzeń „niepodległ–”. Ustasze i Chorwaci nie myśleli o swoim państwie z perspektywy powojennej, czy choćby po „rzymskim dyktacie” Mussoliniego. Polityka i działania dyplomatyczne mocarstw Osi po 18 V 1941 r. zaczęły uświadamiać Chorwatom zakres ich „niepodległości”. Jednak w myśl pojmowania rzeczywistości przez twórców NDH używamy określenia „niepodległe”, gdyż w chwili jego powstania była to faktyczna intencja twórców NDH (nacjonalistów chorwackich), a ponadto pierwsze państwo chorwackie rządzone przez samych Chorwatów od 839 lat. Komuniści jugosłowiańscy wykorzystywali wartościujące (a wręcz deprecjonujące) określenie ówczesnego państwa chorwackiego. Propaganda titowska wprowadziła słowo „niezawisłe” oraz „niezależne” do nazwy NDH w czasach realnego stalinizmu w Jugosławii, co przejawiało się w bezkrytycznym jego przyjęciu („Ubnabhängigen Staat Kroatien” lub „So–Called Independent”), vide: *Słownik serbskochorwacko–polski*, oprac. V. Frančić, Warszawa 1959, t. II, s. 160.

¹ B. Petranović, S. Dautović, *Jugoslovenska revolucija i SSSR (1941–1945)*, Beograd 1988, s. 16; D. Stafford, *Wielka Brytania i ruch oporu w Europie (1940–1945). Zarys dziejów Kierownictwa Operacji Specjalnych (SOE) oraz wybór dokumentów*, Warszawa 1984, s. 90–91 (wspomina o zerwanych kontaktach między SOE i NKWD w 1940 r.); P. Sudopłatow, *Razwiedka i Kreiml. Zapiski niezłatielnego swidietielia*, Moskwa 1996, s. 136–137; idem, *Raznyje dni tajnoj wojny i diplomatii*, Moskwa 2001, s. 129–130; M. Tanty, *Balkany w XX wieku. Dzieje polityczne*, Warszawa 2003, s. 228; J. Tomasevich, *War and Revolution in Yugoslavia, 1941–1945. Occupation and Collaboration* (dalej: *Occupation*), Stanford 2001, s. 47–48 (informuje tylko o brytyjskim zaangażowaniu).

Idea niepodległości Chorwacji dopiero powstawała jako wypadkowa działań głównie niemieckich agentów².

Jednocześnie Hitler rozpoczął 27 marca dyplomatyczną grę z jednym ze swoich sprzymierzeńców, ale Miklós Horthy odmówił po dwóch dniach przyjęcia oferty zajęcia Chorwacji. Podczas konferencji w Abteilung Landesverteidigung została podjęta decyzja o niepodległości dla dotychczasowej części składowej Jugosławii. Automatycznie Niemcy mogli poinformować Chorwatów o miejscu dla „niepodległej Chorwacji w ramach konstrukcji nowego porządku w Europie”³. Minister spraw zagranicznych III Rzeszy Joachim von Ribbentrop potwierdził ten fakt w telegramie do konsula generalnego Alfreda Freundta. Wykorzystując konsulat III Rzeszy, niemieccy agenci działali w Zagrzebiu jeszcze przed wybuchem wojny kwietniowej. Przeciwnicy dotychczasowego ładu byli wspierani ideologicznie i przede wszystkim finansowo przez niemieckie MSZ (Auswärtigen Amt — AA)⁴.

Decydującą rolę odgrywał SS-Standartenführer Edmund Veessenmayer (miał przezwisko „Gewesenmayer” — „były”), który reprezentował AA. Wyjechał z Berlina 1 kwietnia, a po dwóch dniach już wspierał irredentę chorwacką w Zagrzebiu. Był on najlepszym dyplomatą-szpiegiem, zajmującym się ustanawianiem rządów przychylnych III Rzeszy. Dopiero po wyraźnej dezaprobie Vladko Mačka w kwestii przejścia władzy Niemcy wybrali na współ-

² *Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik* (dalej: *ADAP*), Göttingen 1969, Serie D, Bd. XII, 1, dok. 217, s. 307–309; dok. 223, s. 324–326; *Documents on German Foreign Policy, 1918–1945* (dalej: *DGFP*), Washington 1962, Series D, Vol. XII, dok. 223, s. 395–396; B. Hoptner, *Yugoslavia in Crisis, 1934–1941*, New York 1962, s. 255–256, oraz J. Tomasevich, *Occupation*, s. 49.

³ Wydział Abteilung Landesverteidigung (Oddział Obrony Krajowej) zajmował się formułowaniem wojennych dyrektyw Hitlera dla pozostałych składowych Wehrmachtu i innych wysokich urzędów III Rzeszy. Pierwszy szczegółowy projekt podziału Jugosławii został sporządzony na polecenie Hitlera. Dyrektywa Naczelnego Dowództwa Wehrmachtu (Oberkommando der Wehrmacht — OKW) nr 26 określała nabytki terytorialne Bułgarii, Rumunii i Węgier. Dodatkowe ustalenia pojawiły się w dokumencie również wydanym przez OKW 6 kwietnia, a zainicjowanym przez Karla von Rittera i Ernsta Woermanna. W dokumencie (bez podpisu) przewidywano przyłączenie do Niemiec obszarów, przylegających do granicy z Rzeszą. Chorwacja miała uzyskać autonomię i ewentualnie stać się protektoratem węgierskim. Włochom planowano oddać północno-wschodnie wybrzeże Adriatyku, Dalmację i Czarnogórę. Macedonia miała przypaść Bułgarii, część dawnych terytoriów węgierskich (do linii Dunaju) miały otrzymać Węgry. Jedynie stara Serbia (bez Macedonii) miała znaleźć się pod niemiecką administracją wojskową, vide: *ADAP*, D, XII, 1, dok. 256, s. 363–364; D, XII, 2, dok. 291, s. 404; *Aprilski rat 1941. Zbornik dokumenata* (dalej: *Aprilski*), red. A. Miletić, Beograd 1993, kn. 2, dok. 143, s. 438–442; *DGFP*, D, XII, dok. 238, s. 424; dok. 239, s. 425; dok. 256, s. 440–442; dok. 291, s. 487; *Dokumenti o spolnoj politici Socjalističke Federativne Republike Jugoslavije 1941–1945* (dalej: *DSFRJ*), Beograd 1988, t. I, dok. XIV, s. 436–438, oraz M. Waldenberg, *Rozbicie Jugosławii. Od separacji Słowenii do wojny kosowskiej*, Warszawa 2003, s. 116.

⁴ Agresywną działalność przeciw Jugosławii włączyły się organa SD. Powstałe w Klagenfurcie i Grazu SD-Abschnitte nawiązały kontakty i współpracę zarówno z ustaszami, jak i członkami HSS. W Zagrzebiu działał SS-Obersturmführer Rudi Kop. Dużą rolę przy aktywizacji separatyzmu chorwackiego odegrała Abwehra poprzez organizację „Jupiter”, wspomagającą również Slavko Kvaternika. Bezpośrednie kierownictwo było sprawowane przez „Kriegsorganisation-Dienststelle Jugoslawien” od końca 1939 r. W czasie kampanii kwietniowej z Veessenmayerem współpracował SS-Obersturmbannführer Willy Beissner, dowódca Einsatzkommando der Sipo und des SD przy niemieckiej 2. Armii, vide: *DGFP*, D, XII, dok. 238, s. 424; dok. 241, s. 425–426; dok. 243, s. 427–428; dok. 246, s. 430; F. Jelić-Butić, *Ustaše i NDH*, Zagreb 1977, s. 67–68, oraz J. Tomasevich, *Occupation*, s. 48.

pracownika Ante Pavelicia, który przebywał jeszcze we Włoszech⁵. Ostatecznie protekcję Niemiec przyjął w Zagrzebiu bliski akolita ustaszy Slavko Kvaternik i zaczął ściśle wykonywać wytyczne niemieckie. Wariant Veesenmayera był zrealizowany częściowo, gdy chodziło o wspólny front wszystkich Chorwatów: ustaszy, frankowców i dysydentów z Chorwackiej Partii Chłopskiej (Hrvatska seljačka stranka — HSS)⁶.

Równie aktywny był wysłannik Urzędu ds. Polityki Zewnętrznej NSDAP (Außenpolitisches Amt der NSDAP — APA) Walter Malettke, współpracownik Alfreda Rosenberga⁷. Bezsukutecznie usiłował do 9 kwietnia zachęcić Mačka do współpracy i objęcia władzy w „wyzwolonej przez Niemców” Chorwacji.

Tymczasem Veesenmayer we współpracy z konsulem Freundtem zapewnił sobie podpisanie stosownej proklamacji przez „czyste osobistości z autorytetem i szerokim poparciem”. Prawe skrzydło HSS wahało się w sprawie przyjęcia niemieckiej protekcji przed poznamieniem stanowiska Berlina wobec wcześniej wspomnianej inicjatywy polityków chorwackich⁸.

⁵ Maček opuścił rząd Dušana Simovicia i wyjechał 8 kwietnia z Sarajewa. Natomiast z dużym prawdopodobieństwem wicepremier dojechał już następnego dnia do Zagrzebia. Tutaj wydał proklamację, która mimo opublikowania w prasie chorwackiej, nie dotarła do opinii publicznej (czyżby chodziło o sabotaż agentów ustaszowskich uznających już Mačka za zdrajcę?). W dokumencie szef HSS nie popierał działań ustaszy w zakłócaniu obrony jugosłowiańskiej i ułatwianiu ofensywy armii niemieckiej. Wzywał do podporządkowania się „naszym organizacjom lub specjalnym wysłannikom, spośród liderów naszej partii oraz zachowania porządku i dyscypliny bez względu gdzie [Chorwaci — przyp. aut.] znajdują się, w siłach zbrojnych, czy w domu”. Wydawało mu się, że będzie cieszył się zaufaniem większości Chorwatów. Niewątpliwie jeszcze dużo ludzi popierało Mačka. Jednak lider chłopski został odizolowany i zepchnięty na margines areny politycznej przez ustaszy. Sam zainteresowany przedstawił siebie jako nieskazitelnego polityka, vide: *ADAP*, D, XII, 2, dok. 313, s. 429–430; J. Kozeński, *Agresja na Jugosławię i Grecję 1941*, Poznań 1979, s. 137; V. Maček, *Struggle for Freedom*, New York 1957, s. 227–230; M. Tanty, op. cit., s. 228–229; J. Tomasevich, *Occupation*, s. 51–52, oraz F. Tudman, *Okupacja i rewolucja*, Zagreb 1963, s. 186–188.

⁶ Na niekorzyść Mačka przemawiały jego wcześniejsze kontakty z Rosenbergiem, czyli rywalem von Ribbentropa, vide: *DGFP*, D, XII, dok. 263, s. 449–450; M. Bloch, *Ribbentrop*, London 2003, s. 352; G. A. Craig, *Diplomats and Diplomacy During the Second World War*, w: *The Diplomats 1939–1979*, red. G. A. Craig i F. L. Loewenheim, Princeton 1994, s. 19, oraz M. Waldenberg, op. cit., s. 116–117.

⁷ Malettke przeprowadził w południe 3 kwietnia rozmowy z Maćkiem. Lider HSS stwierdził, że kategorycznie odmawia dyskusji o niepodległej Wielkiej Chorwacji. Jednocześnie deklarował chęć pozostania w strukturach Paktu Trzech potwierdzoną przez Serbów jako przejaw ich dobrej woli. Maček zapewniał, że Jugosławia udzieli pełnej satysfakcji Rzeszy Niemieckiej i chciał pośredniczyć w negocjacjach pomiędzy Belgradem i Berlinem, potwierdzających uczestnictwo Jugosławii w Pakcie Trzech. Wspominał o powołaniu dwóch osób z pełnią władzy u boku króla, którego znaczenie było praktycznie znikome. Maček nie chciał dyskutować o idei oderwania Słowenii, podobnie jak jej podziału. Szef HSS był całkowicie negatywnie nastawiony do prób wpływania na niego i wierzył w swoją misję utrzymania pokoju. Polityk chorwacki był dumny z sukcesów swojej dotychczasowej polityki wobec Belgradu, vide: *DGFP*, D, XII, dok. 262, s. 448–449; D. Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, Zagreb 1999, s. 122–123; L. Boban, *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije. Dokumentima i polemikom o temama iz novije povijesti Jugoslavije*, Zagreb 1987, s. 317–318; F. Čulinović, *Dvadeset sedmi mart*, Zagreb 1965, s. 294–303, oraz V. Maček, op. cit., s. 220–221.

⁸ Veesenmayer przygotował deklarację — memorandum „Swobodna Chorwacja” („Slobodne Hrvatske”) i zachęcił przedstawicieli HSS (Janko Torticia i Marko Lamešicia) oraz ustaszy (Ludwiga Kaasa, Jozo Dumandžicia, Slavko Kvaternika, Mladena Lorkovicia, Edo Bulata, Vladimira Košaka, Šimuna Debelicia) do podpisania tego dokumentu z datą 31 marca. Memorandum, które „wzywało Hitlera do uchronienia Chorwacji przed losem bałkańskich awanturników”, trafiło 5 kwietnia do Berlina.

W tej sytuacji Veesenmayer był zmuszony negocjować z Maćkiem sprawę oddania władzy ustaszom, co zostało zrealizowane poprzez podpisanie przez lidera HSS tekstu przyszłej odezwy do narodu (co równało się faktycznie zneutralizowaniu Maćka). Ten chorwacki polityk był współautorem proklamacji niepodległości z 10 kwietnia. Slavko Kvaternik zorganizował w mieście rozruchy („powstanie”), przejął władzę i wezwał *pro forma* na pomoc Niemców. Kvaternik dał zaprowadzić się Veesenmayerowi do radiostacji, gdzie proklamował o godzinie 17.45 powstanie Niepodległego Państwa Chorwackiego jako „pełnomocnik Poglavnika [Wodza Narodu — przyp. aut.] dr Ante Pavelicia”⁹. Dziesięć minut później, po historycznym przemówieniu Kvaternika, lider HSS Vladko Maček wystosował radiowe orędzie. Ekswicepremier rządu jugosłowiańskiego wezwał w nim wszystkich zwolenników partii chłopskiej do podporządkowania się nowemu rządowi i lojalnego współdziałania z... nowymi władzami. Po tych dwóch apalach dotychczasowe podziemie ustaszowskie ujawniało się w euforii i przejmowało władzę w chorwackich miejscowościach. Kvaternik został powstrzymany przed wylewnym witaniem u bram stolicy nadciągających wojsk niemieckich, ale zdążył wystosować patetyczne orędzie do Hitlera¹⁰.

W emigracyjnym wspomnieniu Bulat („Deseti Travanj”) napisał, że memorandum podpisali jedynie działacze ustaszowscy: Kvaternik, Lorković, Dumandžić, Košak, Debelić, Tortić i Lamešić (sic!). Spotkaliśmy też jugosłowiańską (serbską) wersję podpisów. Ze strony ustaszowskiej byli to: Kvaternik, Lorković, Milovan Žanić, Košak, a HSS reprezentowali: Ivica Frković, Mirko Lamer i Debelić. Faktyczne pozyskanie Pavelicia było chwilowo nierealne, gdyż Erichowi Führerowi (specjalnemu wysłannikowi Himmlera) nie udało się nawiązać z nim kontaktu we Florencji, vide: Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN) Mikrofilmy Aleksandryjskie, T-501, rol. 268, kl. 667–668; *ADAP*, D, XII, 1, dok. 263, s. 371; dok. 270, s. 381–382; *DGFP*, D, XII, dok. 270, s. 461–462; L. Boban, *Kontroverze*, s. 316–317; S. Odić, S. Komarica, *Yugoslavia in the German Plans of Conquest*, w: *The Third Reich and Yugoslavia*, Beograd 1977, s. 454; B. Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, Beograd 1992, t. I, s. 395; B. Petranović, M. Zečević, *Jugoslavija 1918–1984. Zbirka dokumenata*, Beograd 1985, s. 381–392, oraz B. Petranović, N. Žutić, *27. Mart 1941. Tematska Zbirka dokumenata*, Beograd 1990, s. 224, 542.

⁹ Veesenmayer twierdził, że szefem tymczasowego Chorwackiego Przywództwa Państwowego był Kvaternik — sam określający się jako zastępca (*zamjenik*) Poglavnika. Na liście członków jego gabinetu znaleźli się: Mile Budak (jako zastępca), Mirko Puk, Milovan Zarić, Mladen Lorković, Andrija Artuković, Ismet Efendija Muftić, Jozo Dumandžić, Branko Benzon i prof. Marko Versić. Zbiór dokumentów jugosłowiańskich podaje listę pierwszych awansów w uznaniu zasług dla ustaszki. Slavo Stancer (odpowiedzialny za siły lądowe awansowany do stopnia generała wraz z Vilko Begiciem i Franjo Nikolicem), Duro Jakčin (odp. za marynarkę wojenną), Vlado Kren (odp. za lotnictwo jako pułkownik), Vladislav Androlić (odp. za magazyny broni jako major). Ponadto zostali awansowani: (do stopnia pułkownika) Zvonko Kovačević, Vladislav Nadved, Adolf Sabljak, (podpułkownika) Ivan Čanić, Dušan Kralj, Ivan Šojat, (majora) Ivan Grgić. Kvaternik zdążył w ciągu pięciu dni istnienia tego przedstawicielstwa wydać kilkanaście zarządzeń i dekretów, bardzo ważnych przy organizacji chorwackich sił zbrojnych. Druga wersja wspomina, że pracami tymczasowego ciała wykonawczego kierował Mile Budak, vide: *Aprilski*, kn. 2, dok. 188, s. 548–550; *Zbornik dokumentata i podataka o narodno-oslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda (po 1972: Zbornik [...] ratu naroda Jugoslavije — dalej: ZDiP)*, Beograd 1949–2002, t. V, kn. 1, dok. 220, s. 497–498; A. Beljo, *Yu-genocide. Bleiburg, Death Marches, UDBA (Yugoslav Secret Police)*, Toronto–Zagreb 1995, s. 54; M. Cygański, *SS w polityce zagranicznej III Rzeszy w latach 1934–1945*, Wrocław 1975, s. 169–170; I. Kershaw, *Hitler. 1936–1941 Nemezis*, Poznań 2002, s. 323; J. Kozeński, op. cit., s. 138; V. Maček, op. cit., s. 228–230; D. Pavličević, *Historia Chorwacji*, Poznań 2004, s. 388; J. Tomasevich, *Occupation*, s. 52.

¹⁰ *ADAP*, D, XII, 2, dok. 311, s. 427–428; *DGFP*, D, XII, dok. 311, s. 513–514; dok. 313, s. 515–517; I. Perić, *A History of the Croats*, Zagreb 1998, s. 212, oraz J. Tomasevich, *Occupation*, s. 53–54.

Niemieckie czołgi wjechały dwie godziny później (o godz. 19.30) do Zagrzebia, prowadzone przez Franjo Nikolicia. Wehrmacht był entuzjastycznie witany przez Chorwatów jako „armia wyzwolicielska” (po czterech latach wymarły Zagrzeb nie wiwatował na cześć Jugoslovenskiej Armiji). Tego samego dnia, kilka godzin wcześniej, ban Ivan Šubašić wyjeżdżał pośpiesznie z Zagrzebia, pozostawiając w nim Mačka. Dwaj politycy porozumieli się co do reprezentacji po dwóch stronach barykady demokratyzmu chorwackiego.

Lider ustaszcy przebywał jeszcze we Włoszech, choć wypadki toczyły się bardzo szybko. Mussolini przyjął Pavelicia jeszcze 11 kwietnia w oficjalnej siedzibie, Palazzo Venezia. Duce ponownie przypominał o włoskim zainteresowaniu obszarami Dalmacji. Pavelić zdawał sobie sprawę, że spełnienie włoskich żądań zostanie uznane za zdradę chorwackich interesów. Tego samego dnia Poglawnik wyruszył z Rzymu przez Triest do Zagrzebia na czele 300 swoich stronników, powyciąganych z włoskich obozów internowania i więzień.

Przed wyjazdem Pavelić skontaktował się z ambasadą niemiecką w Rzymie i przekazał telefonicznie podziękowania dla Hitlera za wyzwolenie. Szef ustaszcy zapewniał, że „Niepodległa Chorwacja będzie związana w swojej przyszłości z nowym porządkiem, który tworzą Führer i Duce”¹¹.

Trzystu ustaszcy zostało przerzuconych z Pistoii do Triestu. Gdy dojechał tam Pavelić (po rozmowie z generałem Ambrosio w sprawie oddania Dalmacji Włochom), wszyscy zostali załadowani na ciężarówki i do autobusów. Cała grupa przekroczyła granicę 13 kwietnia o 2.10 w Sušaku i skierowała się do Zagrzebia. Tego samego dnia Kvaternik w swoim imieniu wystosował prośbę *via* OKW do rządu III Rzeszy o oficjalne uznanie państwa chorwackiego i zgodę na powołanie własnych sił zbrojnych. Hitler przychylił się do pomysłu utworzenia armii („Legionu Chorwackiego”) i wybrania swego przywódcy przez ludność chorwacką. Pavelić przybył w nocy 15 kwietnia do Zagrzebia¹². Kilka godzin wcześniej dotarł tam niemiecki generał pełnomocny w Chorwacji (Bevollmächtigter Deutscher General in Kroatien) Edmund Glaise von Horstenau¹³.

Początki władzy ustaszcy

Po dwóch dniach Pavelić powołał pierwszy rząd chorwacki, złożony z działaczy ustaszowskich, rezerwując dla siebie pozycję Poglawnika oraz szefa rządu¹⁴. Dominującą pozycję w NDH uzyskała niewielka i kadrowa organizacja ustaszcy. Na jej czele stanął Poglawnik Ante

¹¹ Pierwsze spotkanie Pavelicia z Mussolinim w 1941 r. miało miejsce w prywatnej rezydencji Duce (Villa Torlonia), vide: *DGFP*, D, XII, dok. 310, s. 513; dok. 317, s. 520, oraz H. Matković, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, Zagreb 2002, s. 56–59 i 62.

¹² Ribbentrop w depezy z 13 IV 1941 r. do Veessenmayera wyraził zgodę na uznanie Chorwacji pod kierownictwem Pavelicia, praktycznie nie wspominając Włochów, vide: *ADAP*, D, XII, 2, dok. 319, s. 436–437; dok. 319, s. 523–524; dok. 324, s. 440–441; dok. 328, s. 533; dok. 331, s. 446; *DGFP*, D, XII, dok. 319, 523–524; dok. 324, s. 528–529; L. Hory, M. Broszat, *Der Kroatische Ustascha-Staat 1941–1945*, Stuttgart 1964, s. 39–57, oraz H. Matković, op. cit., s. 63–66, oraz R. Kizling, *Die Kroaten. Der Schicksalsweg eines Südslavenvolkes*, Graz–Köln 1956, s. 170 et passim.

¹³ Generał Glaise von Horstenau („który był w bliskich i przyjacielskich stosunkach z połową Chorwacji”) już 12 kwietnia został mianowany i skierowany przez Hitlera na placówkę do Zagrzebia, do której dotarł dwa dni później. Był uważany przez Włochów za wrogo nastawionego, choćby ze względu na swoje c.k. korzenie, vide: *DGFP*, D, XII, dok. 356, s. 565–566, i J. Tomasevich, *Occupation*, s. 241.

¹⁴ Slavko Kvaternik został zastępcą Poglawnika, dowódcą sił zbrojnych i ministrem komunikacji. Jego synowi Eugenowi Kvaternikowi podporządkowano policję i siły bezpieczeństwa. Ministrem spraw

Pavelić, kierujący pięcioma gabinetami rządowymi do końca 1943 r. Najważniejszym organem w NDH pozostała Kwatera Główna Ustaszcy (Glavni Ustaški Stan — GUS), podlegająca bezpośrednio Poglavnikowi. Poza Pavelićem w skład GUS wchodził: Rada Doglawników (Doglawnička vijeća z 12 doglawnikami — odpowiednicy generalicji), Zgromadzenie Przyboczne (Pobočnički Zbor w liczbie siedmiu adiutantów), Komisarze (povjerenika — do siedmiu). Była jeszcze Komenda Administracyjna Ustaszcy (Upravno zapovjedništvo ustaša) składająca się ze sztabów (stožer na poziomie velikih žup), obozów (logori w obrębie starostw), klanów–taborów (tabori na obszarach gmin lub miast) oraz rojów (rojevi we wsiach). Nadal istniał Ustaszowski Sztab Uniwersytecki, który został założony jesienią 1940 r. Komenda młodzieżowa ustaszcy (Upravno zapovjedništvo Ustaške mladeži) była podzielona na: Zgromadzenia (Zborništvo), Inspekcje (Nadzorništvo), Chorągwie (Stjegova) i Gromady (Skupova).

Już 1 VI 1941 r. został zmieniony zakres odpowiedzialności niektórych ministerstw, a część z nich zlikwidowano w ramach reorganizacji rządu. Zamiast dużego resortu ekonomii powstało nowe ministerstwo finansów, które objął Vladimir Košak, handlem zaś i przemysłem kierował Dumandžić, zamieniając się stanowiskiem z Sušiciem. Budaka zastąpił Stjepan Ratković. W rządzie pojawiło się dwóch nowych muzułmanów zamiast Osmana Kulenovicia¹⁵.

Chorwacka Partia Chłopska przestawała odgrywać znaczącą rolę na nowej arenie politycznej NDH i wybrała pasywną taktykę „czekaj i patrz”. W przypadku HSS, jej prawe skrzydło ewoluowało w stronę ustaszcy, podczas gdy lewicowe elementy ciążyły ku komunistom. Partia o charakterze masowym, pozostająca w biernej opozycji, była organizacyjnie nieprzygotowana do poprowadzenia chorwackiego oporu. W tej sytuacji Komunistyczna Partia Chorwacji (Komunistička partija hrvatske — KPH) mogła wyciągać same korzyści z paraliżu HSS. Zajęcie pozycji patriotycznych przez komunistów uświadomiło działaczom chłopskim, że mają nowego wroga w walce o „rząd dusz”. „Strategia narodowa” Andriji Hebranga przynosiła wymierne korzyści w postaci powiększających się szeregów partyzantki komunistycznej¹⁶.

wewnętrznych stał się Andrija Artuković, a Mladen Lorković został szefem resortu spraw zagranicznych (zastąpił Poglavnika, który krótko kierował MSZ). Pozostałe teki ministerialne otrzymali: Mirko Puk, (minister sprawiedliwości), Lovro Sušić (ekonomii), Ivica Frković (leśnictwa i kopalnictwa), Mile Budak (religii i edukacji), Jozo Dumandžić (Stowarzyszenie Korporacji), Mladen (lub Ivan) Petrić (zdrowia), Milovan Žanić (przewodniczący Komitetu Ustawodawczego). Ustaszcy wspierali dawni działacze Organizacji Jugosłowiańskich Muzułmanów (Jugoslavenska muslimanska organizacija — JMO), czego konsekwencją było pojawienie się w rządzie wicepremiera Osmana Kulenovicia, reprezentującego interesy muzułmańskiej ludności NDH, vide: D. Pavličević, op. cit., s. 389; M. Tanner, *Croatia. A Nation Forged in War*, New Haven–London 1997, s. 144; J. Tomasevich, *Occupation*, s. 60, 488–489, oraz I. Bajlo, *First government of NDH*, <<http://www.vojska.net/eng/world-war-2/independent-state-of-croatia/government/1/>> [dostęp: 20 II 2012].

¹⁵ Osmana zastąpił w czerwcu jego brat Džafer Kulenović na stanowisku wicepremiera, a Himilija Bešliagić przejął resort komunikacji, vide: *ZDiP*, t. II, kn. 5, dok. 69, s. 194; L. Hory, M. Broszat, op. cit., s. 77, 97, 138; V. Maček, op. cit., s. 229–230, 234; B. Petranović, *Revolucija i kontrarevolucija u Jugoslaviji 1941–1945*, Beograd 1983, kn. I, s. 457; I. Šibl, *Zagreb tisuću devetsto četrdeset prve*, Zagreb 1967, s. 73–78; J. Tomasevich, *Occupation*, s. 489, oraz I. Bajlo, *Second government of NDH* <<http://www.vojska.net/eng/world-war-2/independent-state-of-croatia/government/2/>> [dostęp: 20 II 2012].

¹⁶ Maček zdecydował, aby zaprzestać wydawania w NDH chłopskiej prasy (tygodnik „Dom” i gazeta „Hrvatski Dnevnik”). Lider HSS został aresztowany 15 października w Kupincu przez Vjekoslava

Muzułmanie podjęli w ograniczony sposób współpracę z nową państwowością chorwacką. Wyznawcy islamu zostali uznani w NDH za pełnoprawnych obywateli, na równi z katolikami. Według ustaszy Bośniacy byli „całkowicie chorwackiego pochodzenia”, ale większość z nich pozostała neutralna lub wręcz wrogo nastawiona do dominujących Chorwatów. Ustaszy wspierały organizacje muzułmańskie: „El-Hidaje”, „Ilmije”, „Reis-ul-ulema”. We władzach NDH znaleźli się Fehim Spaho (brat Mehmeda), Gazi-Husref-beg, dogławnik Ademaga Mešić, Hakija Hadžić oraz Mehmed Alajbegović, Alina Šuljak, Ismet-beg Kapetanović, Hamid Kurbeović, Uzeir-aga Hadžihanović i Hilmija Bešlagić¹⁷.

Istniał też ruch autonomistów muzułmańskich, pragnących oderwania Bośni od NDH i utworzenia niemieckiego protektoratu. Taki plan pojawił się po raz pierwszy w tzw. proklamacji kwietniowej. Wśród autorów dokumentu pojawili się Hadžihanović, Nedžad-beg Sulejmanpašić, Mustafa Softić czy Suljaga Salihagić. Dokument zawiozła do Zagrzebia wspólna delegacja muzułmańsko-serbska. W jej skład wchodził Hadžihanović, Hadžić i Milan Božić. Rezultatem tej inicjatywy było aresztowanie i zamordowanie serbskiego delegata i zakazanie Bośniakom zajmowania się ideami antychorwackimi. Coraz widoczniejsze stawały się różnice w kwestii traktowania muzułmanów w NDH¹⁸.

Tymczasem chorwaccy volksdeutsche uzyskali szeroką autonomię. Dekret z 21 VI 1941 r. przekazywał Chorwatom pochodzenia niemieckiego pełnię władzy lokalnej, własne

Luburicia. Inni politycy przedwojennych partii zostali internowani w Grazu: Žiga Šol, Hinko Krizman, Stanoje Mihaldžić czy Andrija Štampar. Część działaczy została zamordowana w czasie wojny przez różne strony konfliktu. Ninko Perić zginął w Hercegowinie z rąk niemieckich, Mihovil Pavlek Miškina i Andrija Pavlič trafili do obozu koncentracyjnego. Pamiętać należy, że część polityków rozpoczęła współpracę z ustaszami. Jako przykład niech posłużą losy członków HSS, tzw. *desničari*: Dragutina Totha (minister w rządach NDH), Josipa Berkovicia (ambasadora NDH na Słowacji) czy też Ivana Pernara, Janko Torticia, Lovro Sušicia, Stjepana Hefera, Vladimira Košaka, Živana Kuvežđicia, Jurica Frkovicia, Ljudevita Tomašicia, Rudolfa Bičanicia, Tomo Jančikovicia i Nikicy Jasinskigo.

KPH powstała w sierpniu 1937 r. i znajdowała się pod dużym wpływem uwięzionego Hebranga. Komuniści chorwaccy nie popierali legalnej przybudówki KPJ (Partia Ludu Pracującego), tylko apelowali o głosowanie na HSS w czasach montowania frontów ludowych, vide: I. Banac, *With Stalin Against Tito. Conformist Splits in Yugoslav Communism*, Ithaca-London 1988, s. 84; L. Boban, *Kontroverze*, s. 270; L. Hory, M. Broszat, op. cit., s. 77, 97, 138; V. Maček, op. cit., s. 229–230, 234, oraz B. Petranović, *Vođstva građanskih stranaka i njihova politika za vreme rata i revolucije naroda Jugoslavije*, w: *Politički život Jugoslavije 1914–1945*, Beograd 1973, s. 501.

¹⁷ Hadžić zakładał muzułmańskie skrzydło w HSS w 1938 r., był on oponentem Mehmeda Spaho i popierał „chorwatyzację” bośniackich muzułmanów. Podobnie brat Spaho, Fehim, uważał się za Chorwata i współtworzył stowarzyszenie kulturalne „Narodna Uzdanica”. Kulenović był też prochorwacko nastawiony, choć nie był entuzjastą ustaszy. Jako wpływowy polityk Hadžihanović zachęcał Kulenovicia do udziału w pracach rządu NDH. Alija Izetbegović (przyszły prezydent Bośni-Hercegowiny w latach 1990–2000) zaangażował się w działania antykomunistyczne w czasie II wojny światowej.

¹⁸ Dysproporcje chorwacko-bośniackie w rządach NDH przedstawiały się następująco: ministrowie 18:2, sekretarze stanu 6:0, szefowie władz lokalnych 193:13, ministerstwo spraw zagranicznych 49:2, ministerstwo finansów 159:2, ministerstwo spraw wewnętrznych 53:0, vide: AAN, T-175, rol. 460, kl. 2979376; kl. 2979418; T-501, rol. 264, kl. 1280 i rol. 266, kl. 198; S. L. Burg, *The Political Integration of Yugoslavia's Muslims: Determinants of Success and Failure*, Pittsburgh 1983, s. 19; G. Lepre, *Himmler's Bosnian Division. The Waffen-SS Handschar Division 1943–1945*, Atglen 1997, s. 15–16; N. Malcolm, *Bosnia. A Short History*, London 1996, s. 185–186, oraz B. Petranović, *Revolucija i kontrarevolucija*, kn. I, s. 56; idem, *Istorija Jugoslavije*, t. II, s. 46–47, oraz J. Tomasevich, *War and Revolution in Yugoslavia 1941–1945: The Chetniks* (dalej: *Chetniks*), Stanford 1975, s. 105.

szkolnictwo, organizacje polityczne i młodzieżowe oraz samorząd gospodarczy. Dokument uznawał też język niemiecki za urzędowy. Liczba volksdeutsche w NDH oscylowała pomiędzy 140 000, a 170 000 ludzi, skoncentrowanych na terenie Slavonii, Šremsu oraz bośniackich enklaw. Wsparcie Vaterlandu było obwarowane dodatkowymi obciążeniami dla volksdeutsche, którzy składali przysięgę Hitlerowi. Młodych mężczyzn obejmowała rekrutacja do niezależnych oddziałów w szeregach ustaszy, a wkrótce służba w mundurach koloru feldgrau¹⁹.

Pierwsze legislacje prawno-ustrojowe potwierdzały, że forma rządów w NDH będzie nawiązywała do „niemieckiego wzorca narodowosocjalistycznego”, a wręcz go kopiowała. Powyższą tezę potwierdzały liczne fakty: porządek prawny wraz z ustawami rasistowskimi, wszechwładza policji i władz ustaszowskich, utworzenie obozów koncentracyjnych oraz terror w skali masowej. Pierwsze trzy miesiące istnienia rządów ustaszowskich to okres wydawania licznych praw i rozporządzeń (w tym rasistowskiego ustawodawstwa). Władze chorwackie przygotowały 54 tomy ustaw i zarządzeń w latach 1941–1943, co stanowi o ogromnym wysiłku inicjatywy legislacyjnych nowo powstałego państwa przy jednoczesnym „rasowym” łamaniu podstawowych praw człowieka. Zgromadzenie parlamentarne nie odgrywało poważniejszej roli w NDH. Sabor miał być elementem utrwalającym władzę ustaszy i wyraźnym symbolem odnoszącym się do spuścizny państwowości chorwackiej. Ostatecznie ustasze nie zaakceptowali parlamentu nawet w ograniczonej formule²⁰.

Hierarchia kościelna na ogół poparła nowo powstałe państwo chorwackie. Po ustanowieniu NDH arcybiskup Zagrzebia, Alojzije Stepinac, pobłogosławił 16 kwietnia zarówno Kvaternika, jak i Pavelicia w katedrze zagrzebskiej. Jedenaście dni później prymas spotkał się z Poglavnikiem ponownie. Rozmowa trwała 15 minut, a po niej Stepinac pobłogosławił po raz drugi Pavelicia. Przywódca ustaszy wyraził poparcie dla katolickiego światopoglądu. Prymas był szczęśliwy z powstania niepodległej Chorwacji pomimo przedwojennej orientacji projugosłowiańskiej²¹. Po spotkaniu Stepinac w skierowanym do kleru okólniku pasterskim

¹⁹ Jugosłowiańscy Niemcy zostali podporządkowani albo niemieckim władzom w Belgradzie (oraz gauleiterom Styrii, Sigfriedowi Uiberreitherowi, i Karyntii, Friedrichowi Rainerowi, a przed nim do 16 XII 1941 r. Franzowi Kutscherze, osławionemu SSPF Warschau), albo węgierskim i włoskim strukturom. Ochotnicy i rekruci, volksdeutsche, służący w Waffen SS i Wehrmachcie lub policji otrzymywali obywatelstwo niemieckie jako reichsdeutsche, vide: Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej, Biuro Udostępniania, GK 151/11/ STENOGRAM, t. 20 (Official Transcript of American Military Tribunal IV in the matter of the USA vs. Ernst von Weizsäcker, et al, defendants, sitting at Nürnberg, Germany, 24 May 1948, Case No. 11, Direct Examination of Kurt Hermann by Dr. Fröschmann, s. 6218–6219); D. Biber, *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji, 1933–1941*, Ljubljana 1966, s. 315–335, oraz J. Tomasevich, *Occupation*, s. 282–283.

²⁰ Pavelić ogłosił dopiero 24 I 1942 r. reaktywowanie instytucji parlamentu. Parlamentarzystami było 208 osób, z czego jedynie 150 brało udział w pracach Saboru (pojawiają się liczby 204 oraz 207 członków Saboru). Jego członkowie odbyli jedynie trzy sesje, które miały miejsce w lutym, kwietniu i grudniu 1942 r. Po próbie przeciwstawienia się ustaszom — adresie parlamentarzystów HSS, wyrażającym zaniepokojenie losami uwięzionego Mačka, oraz deklaracji rozszermowanej o żądanie zamknięcia obozów koncentracyjnych i zaprzestania przesładowań Serbów i Żydów — zaniepokojony Poglavnik rozwiązał 28 XII 1942 r. Sabor po dziesięciu miesiącach „działalności” tej fasadowej reprezentacji, vide: AAN, T–501, rol. 264, kl. 1128; I. Perić, op. cit., s. 215; B. Petranović, *Revolucija i kontrarevolucija*, kn. II, s. 116; Ž. Sabol, *Croatian Parliament*, Zagreb 1995, s. 99–100 oraz J. Tomasevich, *Occupation*, s. 372–374.

²¹ Zwolennicy separatyzmu narodowo-rewolucyjnego wprowadzili religię do swej ideologii, gdyż zdawali sobie sprawę, że katolicyzm stanowił istotny element chorwackiego odrodzenia narodowego.

z 28 IV 1941 r. nakazywał, aby 4 maja śpiewano w kościołach *Te Deum* w podzięce za ustanowienie NDH. Arcybiskup Stepinac identyfikował się z nowymi władzami chorwackimi. Hierarcha przyjął nawet funkcję generalnego wikariusza armii chorwackiej i błogosławił oddziały walczące z partyzantką.

Stosunek do prawosławnych podzielił chorwacki Kościół rzymskokatolicki. Arcybiskup Zagrzebia zachował dystans do rzeczywistości wojennej, ale nie ekskomunikował duchownych aktywnie biorących udział w mordach ludności serbskiej. Podobnie nigdy nie potępił zbrodni i rządów ustaszowskich, choć z rezerwą odnosił się okrucieństw rządów Pavelicia.

Jednak zdarzały się postawy hierarchii katolickiej tożsame ze skrajnie pojmowanym nacjonalizmem chorwackim, który potrafił przerodzić się w fanatyzm religijny i narodowy. Kilku biskupów było faktycznymi entuzjastami ustaszy (wśród nich arcybiskup Sarajewa, Ivan Šarić, czy biskup Banja Luki, Jože Garić). Chorwacki program przymusowej konwersji wiary ludności prawosławnej wchodził w skład integralnej składowej programu eksterminacji („czyszczenia”) Serbów. Współpraca ustaszy z katolickim klerem osiągała wymierne korzyści dla obu stron. Watykan niejednokrotnie wyrażał przekonanie, że „Grecka [tj. prawosławna] wiara to żadna wiara” („Greca fides nulla fides”). Księża i zakonnicy katolicycy bezpośrednio angażowali się w represje przeciwko prawosławnym innowiercom (uczestnicząc w pacyfikacjach jako kapelani, podczas przymusowych konwersji wiary, czy chociażby w obozach koncentracyjnych). Z drugiej zaś strony należy przypominać o kapłanach i ich postawach pełnych poświęcenia wobec Romów, Serbów i Żydów²².

Kvaternik i Pavelić przykładali ogromną uwagę do pozytywnych relacji z Kościołem katolickim, który odwzajemniał się jedynie dyskretnym sygnalizowaniem niestosowności aktów ludobójstwa. Stosunek Kościoła w Chorwacji do NDH i jego zbrodni można zdefiniować jako ambiwalentny i pozostający w przedziale pomiędzy apoteozą a ostrożnym dystansem. Arcybiskup Stepinac miesiącami zwlekał z publicznym potępieniem ludobójczych kampanii²³.

Jednak związki NDH z Kościołem nie były tak silne jak w Hiszpanii i na Słowacji. Wypisy z pamiętnika arcybiskupa Stepinaca zawierają informacje o jego pierwszych kontaktach ze Slavko Kvaternikiem, które miały miejsce 21 I 1941 r. Później prymas wyrażał zaniepokojenie podpisaniem „bez skrupułów” Paktu Trzech, vide: W. Laqueur, *Faszyzm. Wczoraj — dziś — jutro*, Warszawa 1998, s. 72–73; B. Petranović, *Istorija Jugoslavije*, t. II, s. 181, B. Petranović, N. Žutić, op. cit., s. 388–389; J. Steinberg, *All or Nothing: The Axis and the Holocaust, 1941–1943*, London 1990, s. 30–31, oraz A. S. Trbovich, *A Legal Geography of Yugoslavia's Disintegration*, New York 2008, s. 138.

²² Reprezentanci katolickiego duchowieństwa chorwackiego brali udział w eksterminacji ludności prawosławnej, czego przykładem był franciszkanin Vjekoslav Simić, zaangażowany w ekspedycjach w okolicach klasztoru Verpolje. Innym niesławnym (eks-) franciszkaninem był Miroslav Filipović–Majstorović, który okrył hańbą brązowy habit jako jeden z komendantów (*zapovjednik*) obozu w Jasenovacu, vide: I. Goldstein, *Holokaust u Zagrebu*, Zagreb 2001, s. 329, 340, 565, oraz *Tko je tko u NDH*, Zagreb 1995, s. 114–115.

²³ Biskup Mostaru Alojzije Mišić przestrzegał wiernych ze swojej diecezji przed udziałem w mordach Serbów, albowiem „nadejdzie kres rządów rzeźników”. Arcybiskup Stepinac potrafił się jedynie zdobyć na bezpośrednie przypomnienie Pavelićowi treści piątego przykazania Bożego: „Nie zabijaj”. List protestujący przeciwko mordowi w Glinie wystosował do Poglavnika już 14 V 1941 r. Dziesięć miesięcy później Stepinac napisał (7 III 1942 r.) do ministra spraw wewnętrznych w sprawie zaprzestania masowych aresztowań Żydów i wysyłania ich do obozów koncentracyjnych. Jego apel pozostał bez odpowiedzi. Po roku Stepinac stwierdził 24 II 1943 r. w liście do Poglavnika, że „obóz jasenovacki jest plamą na honorze NDH”. Kolejne obiekcje prymas wyraził już 6 III 1943 r., gdy protestował u Pavelicia w sprawie Żydów, będących w związkach małżeńskich z chrześcijanami. Pavelić zgodził się

Kolejnym posunięciem antyserbskim było zamknięcie „wszystkich serbskich szkół i przedszkoli cerkiewnych” w końcu kwietnia. Kilka dni później Chorwaci zakazali używania cyrylicy, którą były pisane i drukowane księgi kościelne prawosławnych. Chorwaci rozpoczęli kampanię niszczenia cerkwi lub zamieniania ich w kościoły. Obecnie ocenia się, że władze NDH zniszczyły całkowicie 88, a częściowo 67 cerkwi spośród 189 prawosławnych budowli sakralnych w ciągu czterech lat, co znacznie obniżyło wcześniejsze szacunki (z 500 cerkwi!)²⁴.

Podstawowym problemem wewnętrznym Chorwacji szybko stała się wojna partyzancka i walka z nieregularnymi oddziałami: nacjonalistycznymi Dragoljuba (Draży) Mihailovicia i komunistycznymi Josipa Broza ps. „Tito”. Czetnicy rozpoczęli działania bezpośrednio po kwietniowej klęsce, gdy nieliczni z żołnierzy armii królewskiej wycofali się w góry, a później tworzyli Jugosłowiańską Armię w Ojczyźnie (Jugoslovenska vojska u otadžbini — JVUO). Większość początkowych akcji miała charakter odwetu na „zdradzieckich” Chorwatów i Bośniaków. Serbskim żołnierzom — czetnikom chodziło o ukaranie entuzjazmu ludności chorwackiej dla powstałego NDH. Jednego z pierwszych odwetów dokonał samorzutnie utworzony oddział czetnicki, który zamordował 11–13 kwietnia siedemnastu Chorwatów w Ilići (druga wersja mówi o Dervencie). Zaś „następna akcja” w Čaplnje, gdzie 13–15 kwietnia zostało zabitych 28 Bośniaków i Chorwatów, okazała się typową potyczką między ustaszowskimi powstańcami a serbskimi żołnierzami²⁵.

Początkowo komuniści byli związani układem Ribbentrop–Mołotow, a instrukcje Kominternu zakazywały wystąpień przeciwko okupantom. Ponadto większość członków partii pozostała w więzieniach chorwackich (gdzie wcześniej ich współwięźniami byli ustaszowscy aktywiści). Sytuacja zmieniła się wraz z wybuchem wojny niemiecko–sowieckiej. Już 22 VI 1941 r. powstał pierwszy Sišacki Oddział Partyzancki²⁶.

ze Stepinacem, choć nie zaprzestano całkowicie mordów i deportacji żydowskich rodzin. Współczucie prymasa Chorwacji uratowało wielu uciekinierów serbskich i żydowskich, ukrywającym się jego rezydencjach, co pomogło w wyniesieniu chorwackiego kapłana na ołtarze, vide: S. Alexander, *Church and State in Yugoslavia since 1945*, Cambridge 1979, s. 32; S. Avramov, *Genocide in Yugoslavia*, Belgrade 1995, s. 347; S. Friedländer, *Czas eksterminacji. Nazistowskie Niemcy i Żydzi 1939–1945*, Warszawa 2010, s. 302–303; M. Gilbert, *The Second World War. A Complete History*, New York 1989, s. 306, 409; B. Jelavich, *Historia Bałkanów: Wiek XX*, t. II, Kraków 2005, s. 278; V. Maček, op. cit., s. 235; S. K. Pavlowitch, *Yugoslavia*, London 1971, s. 112–113; D. Pavličević, op. cit., s. 412–414; H. Sundhaußen, *Experiment Jugoslawien. Von der Staatsgründung bis zum Staatszerfall*, Mannheim 1993, s. 74; M. Tanner, op. cit., s. 155–156; F. Tudman, *Bespuća povijesne zbiljnosti. Rasprava o povijesti i filozofiji zlosilja*, Zagreb 1994, s. 541–545; L. Znidarčić, *Alojzije Stepinac*, Zagreb 1998, s. 22–26, oraz S. Goldstein, *Skaza i chwala*, „Gazeta Wyborcza”, nr 232, 3 X 1998, s. 28.

²⁴ Chorwackie opracowania na ogół przemilczają wysokość strat społeczności prawosławnej, choć znane są wyjątki, np.: Vladimira Zerjavicia, którego ustalenia pokrywają się z badaniami Bogoljuba Kočovicia, vide: S. Avramov, op. cit., s. 348, oraz J. Tomasevich, *Occupation*, s. 529–530, 737.

²⁵ Mihailović był pułkownikiem armii jugosłowiańskiej. Podczas 10-dniowej kampanii kwietniowej obserwował defetystyczne wystąpienia Chorwatów. W konsekwencji obrał stanowisko antychorwackie i panserbskie. Jego guerrilla wzięła początek w Ravnej Gorze. Mihailović osiągnął ten maszyn górski wraz z 26 ochotnikami, którzy jak on nie złożyli broni, vide: F. W. Deakin, *The Embattled Mountain*, London 1971, s. 99; A. Karbowski, *Z wiarą w Boga — Za Króla i Ojczyznę! General Dragoljub „Draža” Mihajlović i serbscy Czetnicy w okresie II wojny światowej*, „Glaukopis”, nr 13–14, 2009, s. 133–134; M. McConville, *A Small War in the Balkans. British Military Involvement in Wartime Yugoslavia, 1941–1945*, London 1986, s. 22–28; J. Tomasevich, *Occupation*, s. 404–406, oraz A. S. Trbovich, op. cit., s. 133.

²⁶ Broz, noszący wcześniej kominternowski pseudonim „Walter” oraz enkawudowski „Oriol”, przy-

Pięć dni później, po ogłoszeniu kominternowskiego apelu zostały utworzone 27 VI 1941 r. Narodowowyzwoleńcze Partyzanckie Oddziały Jugosławii (Narodno–Oslobodilačke Partizanske Odredi Jugoslavije — NOPOJ). Zwierzchnictwo nad nimi miał Główny Sztab (Glavni Štab), który przekształcono we wrześniu w Naczelny Sztab (Vrhovni Štab). Całkowitą kontrolę nad ruchem sprawowała Komunistyczna Partia Jugosławii (Komunistička Partija Jugoslavije — KPJ)²⁷.

Większość akcji sabotażowych przeprowadzali komuniści, nie liczący się ze skutkami swoich operacji dywersyjnych. Odpowiedzią Niemców, jak i władz NDH były krwawe represje na zakładnikach lub serbskich wsiach, sprzyjających wrogom chorwackiej państwowości. Jednym z przykładów tak nieludzkich działań było rozstrzelanie 102 „żydów i komunistów” (charakterystyczna pisownia zachowana za dokumentem). Ich winą było znalezienie się w sąsiedztwie zamachu bombowego. 4 sierpnia komuniści podłożyli w zagrzebskim ogrodzie botanicznym bombę, która zraniła 28 ustaszy²⁸.

Czynnikiem wzmacniającym władzę ustaszy okazał się brak konsensusu pomiędzy jego wrogami. Nie do pomyślenia był sojusz komunistów Broza, czetników Mihailovicia i ludowców Mačka. Zakorzeniona nienawiść (klasowa i narodowa) pomiędzy stronnikami wymienionych opcji politycznej przeciwdziałała wspólnemu frontowi podziemnemu. Maček odrzucił już w czerwcu 1941 r. propozycję wspólnej walki z komunistami przeciwko ustaszom i okupantom. Rząd NDH podkreślał fakt, że to ustasze wprowadzili w życie polityczny i socjalny program HSS autorstwa Stjepana Radicia. Te fakty spowodowały, że aparat propagandowy partii komunistycznej wymierzył od 1942 r. ostrze swej krytyki przeciwko Mačkowi i HSS, uznając ludowców za kolejnych wrogów KPJ²⁹.

jął w Jugosławii nowy pseudonim „Tito” na cześć XVIII-wiecznego dramatopisarza chorwackiego, Tito (Titusa) Brezovačkiego. W czasie wojny kwietniowej Broz przebywał w Zagrzebiu. „Tito” opuścił w połowie maja NDH i wyjechał do Serbii. Był zwolennikiem neutralności Jugosławii i nieangażowania się w „konflikt kapitalistów”, co było zgodne z wytycznymi Moskwy — do czasu rozpoczęcia przez III Rzeszę wojny z ZSRS. Nie udało się nam ustalić stosunku Broza i Komitetu Centralnego KPJ do działań Siśackiego Oddziału Partyzanckiego. Czyżby komuniści chorwaccy działali początkowo bez aprobaty Broza? Vide: Ch. Andrew, O. Gordijewski, *KGB*, Warszawa 1999, s. 318; Ch. Andrew, W. Mitrochin, *Archiwum Mitrochina. KGB w Europie i na Zachodzie*, Warszawa, 2001, s. 636–637; P. Auty, *Tito. A Biography*, London 1970, s. 168–169, 170–171; I. Avakumovic, *History of the Communist Party of Yugoslavia*, t. I, Aberdeen 1964, s. 125–126; I. T. Berend, *Central and Eastern Europe. Detour from the periphery to the periphery*, Cambridge 1996, s. 43–45; R. Conquest, *Wielki terror*, Warszawa 1997, s. 445; A. S. Trbovich, op. cit., s. 134–135, oraz M. J. Zacharias, *Jugosławia w polityce Wielkiej Brytanii 1940–1945*, Warszawa 1985, s. 42–44.

²⁷ Zgodnie z zaleceniami Kominternu, pochodzącymi z 1928 r., każda partia komunistyczna miała zająć się „przekształceniem wojny imperialistycznej w proletariacką wojnę przeciwko burżuazji”, co sprowadzało się do „organizowania bez chwili wytchnienia oddziałów partyzanckich oraz inicjowania wojny partyzanckiej na tyłach wroga”. Pod wpływem komunistycznych sukcesów, brytyjskie SOE również pragnęła pochwalić się zwycięstwami czetnickiej guerrilli, vide: F. W. Deakin, *Great Britain and European Resistance*, w: *European Resistance Movements 1939–45. Proceedings of the Second International Conference on the History of the Resistance Movements Held at Milan 26–29 March 1961*, vol. II, Oxford 1964, s. 104–105, oraz M. J. Zacharias, op. cit., s. 45–47.

²⁸ *DGFP*, D, XIII, dok. 191, s. 301–302, oraz *ZDiP*, t. V, kn. 1, dok. 92, s. 269–270; dok. 100, s. 288, dok. 104, s. 295, oraz dok. 115, s. 310.

²⁹ Maček był początkowo wybrany do podjęcia współpracy przez Brytyjczyków, pomimo że wystąpił 10 IV 1941 r. z poparciem dla nowo powstałego NDH. Później odmówił zaangażowania się w jego życie polityczne. Brytyjskie SOE zwróciło się z ofertą wsparcia do czetników, którzy już zasłynęli ak-

Słaby przemysł zbrojeniowy NDH, wysokie ceny za niemiecką (a najczęściej zdobyczną) broń oraz niedociągnięcia w zaopatrzeniu wpływały na fatalny poziom uzbrojenia i wyszkolenia początkowo 55-tysięcznej Chorwackiej Obrony Krajowej (Hrvatske Domobranstvo — HD). Legitymacja rządów Ustaszowskiej Chorwackiej Organizacji Rewolucyjnej (Ustaša hrvatska revolucionarna organizacija — UHRO) opierała się na siłach zbrojnych, dowodzonych przez marszałka Slavko Kvaternika. Władze NDH intensyfikowały też rozbudowę wierniejszych i pewniejszych Wojsk Ustaszowskich (Ustaška Vojnica — UV), które liczyła w 1941 r. 15 000 ochotników o wysokich morale i zdeterminowanych w obronie reżimu. Siły ustaszowskie posiadały odrębne dowództwo (podlegające GUS), intendenturę i pozostałe służby. UV szybko stawały się elitarną formacją na wzór Waffen SS³⁰.

Jedną z najważniejszych ról w NDH miała odegrać Ustaszowska Służba Kontrolna (Ustaška nadzorna služba — UNS), która powstała 14 VIII 1941 r. na mocy rozporządzenia prawnego. Zadaniem UNS było „uniemożliwienie zagrożenia wolności i samodzielności NDH, pokoju, spokoju i bezpieczeństwa narodu chorwackiego oraz dorobku wyzwolenczej walki ruchu ustaszowskiego”. Aparat wykonawczy UNS składał się z najbardziej wpływowych ustaszy. Pierwszym jej szefem był Eugen „Dido” Kvaternik, do listopada 1942 r. UNS była zorganizowana w cztery urzędy (*ured*). I Urząd to Policja Ochronna (Zaštitno redarstvo), prowadząca sprawy polityczne, która składała się z wydziałów: komunistycznego, żydowskiego i serbskiego. Jej szefem został Juco Rukavina. II Urząd tworzyła Służba Wywiadowcza (Obavještajna služba), III Urząd zaś — Służba Obronna (Obrambena služba), zajmująca się ustaszowskimi obozami koncentracyjnymi. Wydział nie miał stałej siedziby, jego szefem był początkowo Mijo Babić-Dovani, a od czerwca 1941 r. Vjekoslav „Maks” Luburić. Ostatni, IV Urząd był Służbą Bezpieczeństwa (Sigurnosna služba). Kontrolę nad II i IV Urzędem sprawował Viktor Tomić³¹.

Najsilniejszą strukturą policyjną, poza UNS, okazał się Zarząd Ładu i Bezpieczeństwa Publicznego (Ravnateljstvo za javni rad i sigurnost — RAVSIGUR), powstały 7 V 1941 r. Oficjalnie RAVSIGUR był wydziałem w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych, podporządkowanym wprost ministrowi, czyli Eugenowi Dido Kvaternikowi, który kierował również RAVSIGUR. Wkrótce (4 czerwca) została utworzona Policja Ustaszowska (Ustaško redarstvo), podporządkowana RAVSIGUR. Równocześnie ustaszowscy funkcjonariusze zostali wysłani do Italii na przeszkolenie w szeregach włoskiej policji. W pierwszej grupie znaleźli się: Vlado Singer, Ico Kirin, Vlado Čubelić, Vilko Pečnikar, Mirko Vutuc oraz Ivo Herenčić. Nawiązana z Włochami współpraca zaowocowała dodatkowymi kursami „policyjno-agencuralnymi”. Sieć agentów, werbujących nowe osoby do współpracy z UNS, była dobrze zor-

cjami dywersyjnymi. SOE planowało jeszcze wykorzystać potencjał HSS jako „drugiej grupy guerrilli” („Postawa Mačka może stanowić dowód silnego oporu najlepszego elementu w Chorwacji, czyli partii chłopskiej” — ocena brytyjska z listopada 1941 r.). Brytyjskie SOE planowało współpracę z HSS do początku 1943 r. Jednak Wielka Brytania po konferencji teherańskiej wybrała „aktywniejszą” kartę komunistyczną, vide: L. Boban, *Kontroverze*, s. 152–157, oraz B. Petranović, *Revolucija i kontrarevolucija*, kn. I, s. 136–137.

³⁰ Faktycznie dowodzili szef sztabu gen. por. August Marić oraz armijny inspektor, gen. por. Vladimira Laxa, vide: K. Mikulan, N. Thomas, *Axis Forces in Yugoslavia 1941–1944*, Oxford 2001, s. 12–16; I. Košutić, *Hrvatsko Domobranstvo u drugom svjetskom ratu*, Zagreb 1992, s. 117–118; B. Petranović, *Istorija Jugoslavije*, t. II, s. 166–167.

³¹ Pierwsze obozy koncentracyjne były zorganizowane w Danicy (koło Koprivnicy), Jadovnie (koło Gospicja) i na wyspie Pag, vide: L. Hory, M. Broszat, op. cit., s. 86–87; F. Jelić-Butić, op. cit., s. 107, 111–112; *Tko je tko u NDH*, s. 224–225.

ganizowana. Infiltracja ruchu komunistycznego (ponad 200 konfidentów w szeregach KPH) tłumaczyła jego słaby rozwój na terenie Chorwacji–Slawonii³².

Polityka zagraniczna NDH

Podjęcie końcowej ofensywy Osi przeciw siłom jugosłowiańskim spowodowało równoczesne wydanie „Wstępnej Dyrektywy dotyczącej Podziału Jugosławii” podpisanej przez generała Wilhelma Keitla. Było to uzupełnienie Dyrektywy nr 27 z 13 kwietnia, dotyczącej ostatnich walk na Półwyspie Bałkańskim³³. Jeszcze tego samego dnia Włosi przypomnieli Niemcom i Paveliciowi o swoich roszczeniach względem Dalmacji³⁴. Niemcy i Włochy zdecydowały się potwierdzić 15 IV 1941 r. uznanie Niepodległego Państwa Chorwackiego, co stało się osobistym sukcesem von Ribbentropa³⁵.

³² I. Goldstein., s. 154–155; I. Šibl. op. cit., s. 81–83, oraz J. Tomasevich, *Occupation*, s. 425–426.

³³ Dyrektywa OKW nr 27 określała rychłe zakończenie działań wojennych na Bałkanach i ostatnie działania przeciwko Jugosławii i Grecji. W dokumencie była mowa o: okupacji obszaru na południowy wschód od Dunaju i na wschód od Morawy, obejmującego zespół kopalni w Borze; przekazaniu Medimurja, Banatu (na zachód od rzeki Tiszy) Węgrom; linii demarkacyjnej pomiędzy Włochami i Niemcami (na południe od Dunaju) ustalonej przez Hitlera w porozumieniu ze Sztabem Operacyjnym Wehrmachtu (Wehrmachtsführungstab). Dowódcy niemieccy rozważali nadal kwestię protektoratu niemieckiego w Chorwacji, vide: *ADAP*, D, XII, 2, dok. 335, s. 449–451; *Aprilski*, kn. 2, dok. 233, s. 645–648; *DGFP*, D, XII, dok. 335, s. 538–541; *ZDiP*, t. II, kn. 2, dok. 14, s. 545–547; F. Halder, *Dziennik wojenny*, t. II, Warszawa 1973, s. 435, zapis z 13 kwietnia, oraz S. Odić, S. Komarica, op. cit., s. 455.

³⁴ Władza Pavelicia nabrała realności już po jego rzymskim telegramie do Hitlera z 11 kwietnia, wyrażającym wdzięczność za wyzwolenie Chorwacji, i po wcześniejszych deklaracjach o oddaniu Dalmacji Włochom i zawarciu z nimi unii. Hitler podziękował Paveliciowi, choć tekst wysłał najpierw do Rzymu. Opóźnienia w podróży Pavelicia do Chorwacji wynikały z wyegzekwowania zgody ustasy na żądania Mussoliniego. Wtedy pojawiła się drażliwa kwestia, gdyż Pavelić „zapomniał” podziękować swemu dotychczasowemu protektorowi (Duce) za pomoc w odzyskaniu niepodległości Chorwacji. W tym celu szef gabinetu włoskiego MSZ Filippo Anfuso przyleciał samolotem do Zagrzebia, aby taki telegram otrzymać od Poglavnika. Potem pojechał do Karlovaca. Podziękowania trafiły do Mussoliniego drogą telegraficzną, choć kanałami niemieckimi. Anfuso wymógł w Karlovacu na Poglavniku pisemne oświadczenie (nie wysłane telegrafem, lecz doręczone bezpośrednio Duce) informujące, że „Chorwacja wkracza do nowej Europy pod opieką Włoch faszystowskich i granice nowego państwa będą wytyczone po uwzględnieniu życzeń włoskich w Dalmacji”. Mussolini nie otrzymał też, w przeciwieństwie do Hitlera, żadnych wiernopoddańczych deklaracji. Zgoda Niemców na tworzenie Chorwacji pod kierownictwem Pavelicia nastąpiła 13 kwietnia. A oficjalnie Duce i Führer odpowiedzieli na chorwackie postulaty 14 kwietnia, w chwili pojawienia jugosłowiańskich propozycji zawieszenia broni. Ten dzień należy uznać za faktyczne powstanie NDH, vide: *ADAP*, D, XII, 2, dok. 317, s. 432–433; dok. 346, s. 461–462; *DGFP*, D, XII, dok. 317, s. 520; dok. 331, s. 535; dok. 336, s. 541–543; dok. 337, s. 544; dok. 338, s. 545–546; dok. 342, s. 550; dok. 343, s. 550; dok. 345, s. 552–553; dok. 346, s. 553–554; J. Kozeński, op. cit., s. 141–142, oraz S. Odić, S. Komarica, op. cit., s. 456.

Odpowiedzią Veesenmayera na cytowany dokument był telegram z 14 kwietnia o jego rozmowie z Paveliciem i Kvaternikiem w Karlovacu, vide: *ADAP*, D, XII, 2, dok. 341, s. 457–458; *DGFP*, D, XII, dok. 341, s. 549.

³⁵ Niemcy nie ustrzegli się błędów politycznych, które zaowocowały w niedalekiej przyszłości wybuchem wojny partyzanckiej. Veesenmayer i von Kasche przestrzegali przed dramatycznym ekspansjonizmem włoskim, Włosi zaś uznawali stanowisko niemieckie za dwuznaczne, vide: *ADAP*, D, XII, 2, dok. 389, s. 515–516, oraz dok. 396, s. 523–524; *DGFP*, D, XII, dok. 389, s. 619–620; dok. 391,

Namiastką niepodległości dla Chorwacji było nawiązanie przez NDH stosunków dyplomatycznych przez kraje związane (choć nie tylko) z Osią. Węgry uznały *de iure* NDH już 10 IV 1941 r. Pięć dni później dołączyły do tego grona: Niemcy, Włochy i Słowacja. Kolejnymi państwami, które nawiązały stosunki dyplomatyczne z NDH, były: Bułgaria (21 kwietnia), Rumunia (8 maja), Japonia (7 czerwca), Hiszpania (27 czerwca), Finlandia (2 lipca), chiński rząd Wang Czing-weja w Nankingu, współpracujący z Japończykami (5 lipca), Dania (10 lipca), Mandżukuo (2 sierpnia) oraz Tajlandia (27 IV 1943 r.). Z drugiej strony Chorwacja zorganizowała sieć przedstawicielstw dyplomatycznych. Ambasady (poselstwa) NDH powstały w: Berlinie, Rzymie, Budapeszcie, Bukareszcie, Sofii, Helsinkach, Madrycie. Placówki o charakterze konsularnym zostały utworzone w Monachium, Wiedniu, Grazu, Pradze, Mediolanie, Florencji, Zadarze, Ljubljanie, Mariborze, Rijeci, Belgradzie, stałe zaś misje handlowe powstały w Zürichu i Lyonie³⁶.

Wspomniane żądania dość szybko doprowadziły do konfliktu interesów pomiędzy ustasami a ich włoskimi sponsorami. Pogląwnik liczył na wsparcie Niemiec jako przeciwwagi wobec roszczeń Mussoliniego. Pierwsze szkice na temat przyszłości nowego podziału ziem jugosłowiańskich urzeczywistniły się w dniu jugosłowiańskiej kapitulacji³⁷.

Galeazzo Ciano odbył rozmowę z Hitlerem 20 kwietnia w Mönichkirchen w Austrii. A dzień później w trakcie wstępnych rokowań w wiedeńskim hotelu „Imperial” z von Ribbentropem ustalił obszary okupacji, tzw. „sfery wpływów” w Jugosławii (również w NDH). Linia demarkacyjna, znana jako „wiedeńska”, rozdzielała sfery wpływów niemieckich i włoskich. Rozgraniczenie przebiegało od północno-zachodniej granicy Jugosławii, na północ od Ljubljany, a dalej w kierunku Litiji, Cerkalj, Samoboru, Petrinji, Gliny, Bosanskiego Novi, Sanskiego Most, Prijedoru, Banja Luki, Mrkonjić Grada, Jajce, Donjiego Vakufa, Travnika, na południe od Sarajewa, Ustipračy, Priboja i Noviego Pazara, Tetova na wschód od Mitrovicy, Prištiny i Uroševaca aż do Jeziora Ochrydzkiego.

Podczas spotkania szefów MSZ była też omawiana kwestia granic chorwackich. Niemcy nie kwestionowali większości włoskich żądań terytorialnych, z wyjątkiem zagadnienia dalmatyńskiego. Pragmatyczni Niemcy rozumieli, że włoskie żądania mogą doprowadzić do upadku Pavelicia (choć Hitler nie miał obiekcji co do dalmatyńskich aspiracji Mussoliniego)³⁸.

s. 621; dok. 394, s. 624–626; dok. 396, s. 628–629; M. Bloch, op. cit., s. 352; D. Pavličević, op. cit., s. 390, oraz H. Neubacher, *Sonderauftrag Südost 1940 bis 1945. Bericht eines fliegenden Diplomaten*, Göttingen 1956, s. 29.

³⁶ Branko Petranović twierdzi, że NDH nawiązało stosunki konsularne też z Albanią, Argentyną, Belgią, Chile, Holandią, Meksykiem, Norwegią, Peru, Szwecją, Urugwajem. Konsulat USA był otwarty w Zagrzebiu do 22 VI 1941 r., kiedy to zamknięto go z powodu pomocy amerykańskiego udzielanej „wrogom wojennym mocarstw Osi”. Ponadto Chorwacja została uznana *de facto* przez Watykan, Szwajcarię (10 IX 1941 r.), Francję-Vichy (16 III 1942 r.), vide: *DSFRJ*, t. I, dok. 25, s. 46–47; D. Bilandžić, op. cit., s. 123; O. Chadwick, *Britain and the Vatican during the Second World War*, Cambridge 1987, s. 162–163; H. Matković, op. cit., s. 71–72; B. Jelavich, op. cit., s. 277; B. Krizman, *Ustaše i Treći Reich*, t. I, Zagreb 1983, s. 11; C. Madajczyk, *Faszyzm i okupacje 1938–1945. Wykonywanie okupacji przez państwa Osi w Europie*, Poznań 1983, t. II, s. 138; D. Pavličević, op. cit., s. 390–391; B. Petranović, *Revolucija i kontrarevolucija*, kn. I, s. 80; M. Tanner, op. cit., s. 145; J. Tomasevich, *Occupation*, s. 240, oraz M. Waldenberg, op. cit., s. 123.

³⁷ *DGFP*, D, XII, dok. 363, s. 571–572.

³⁸ Początkowo Niemcy chcieli wycofać z Chorwacji swoje wojska. Jednak próba zastąpienia ich przez włoską armię spotkała się ze sprzeciwem Chorwatów. Linia demarkacyjna gwarantowała III Rzeszy kontrolę nad najważniejszymi drogami i liniami kolejowymi na terenie podbitej Jugosławii. Niemcy zastrze-

Wówczas von Ribbentrop i Ciano wspólnie uzgodnili uznanie włoskich żądań terytorialnych do niewielkiej części Dalmacji wokół Zadaru (Zary). W mglisty sposób była rozpatrywana propozycja powiązania Chorwacji z Włochami unią personalną. Jednak rzeczywistym zamiarem Niemców było stworzenie na podbitym terytorium Bałkanów systemu o cechach kondominialności. Rzym usiłował przeciwstawić się coraz częstszym próbom zaznaczenia supremacji Berlina na wspólnie zarządzanych terenach³⁹.

Dość szybko zainstalowali się posłowie mocarstw Osi w Zagrzebiu. Specjalny wysłannik Duce, Raffaele Casertano przybył 20 kwietnia, choć włoskim ambasadorem stał dopiero 3 lipca, gdy przedstawił Paveliciovii listy uwierzytelniające. Włoskie siły zbrojne reprezentował generał Giovanni Battista Oxilia, który był odpowiedzialny za kontakty z członkami chorwackich władz cywilnych i wojskowych oraz swoim partnerem niemieckim, generałem pełnomocnym w NDH. Ponadto w Zagrzebiu rozlokował się generał milicji faszystowskiej, Eugenio Coselschi. Włoscy dyplomaci reprezentowali Rzym w atmosferze powszechnej wrogości, jaką Chorwaci wyrażali po „dyktacie rzymskim”. Współpraca z Włochami zaczęła się faktycznie od narzucenia postanowień układów rzymskich. Rzym obawiał się nienawiści ze strony chorwackiej oraz zagrożenia ze strony niemieckiego ekspansjonizmu w NDH. W tych warunkach włoska 2. Armia odgrywała rolę reprezentanta „potężnego” sojusznika w zależnym kraju. Włosi szybko musieli angażować coraz większe siły w celu zabezpieczenia swej politycznej, ekonomicznej i wojskowej pozycji. Dopóki Włosi mieli duży wpływ na Pavelicia (przez pierwsze półtora roku), mogli kontrolować sytuację w NDH⁴⁰.

Przedstawicielem III Rzeszy w Chorwacji został SA-Obergruppenführer Siegfried von Kasche, wcześniej zajmujący funkcję dowódcy SA w Dolnej Saksonii. Niemiecki poseł przybył 22 kwietnia do Zagrzebia i natychmiast pojawił się u Poglavnika. Nagły wzrost sympatii proniemieckich wśród Chorwatów był związany z „majowym dyktatem” i przekonaniem o lepszej ochronie przez silniejszego oraz lepszego ich zdaniem zagranicznego protektora. Pretensjonalnie i dość szybko von Kasche wymusił dla siebie pierwszeństwo w korpusie dyplomatycznym, akredytowanym w Zagrzebiu⁴¹. Chorwacja wysłała swoich ambasadorów do stolic mocarstw Osi. Branko Benzon znalazł się w Berlinie, podobnie jak Rzymie zainsta-

gali sobie również nieskrępowany dostęp do surowców mineralnych Chorwacji, a szczególnie eksploatację boksytu w Dalmacji, vide: *ADAP*, D, XII, 2, dol. 378, s. 496–499; dok. 388, s. 515; *DGFP*, D, XII, dok. 398, s. 630–632; *DSFRJ*, t. I, dok. XVI, s. 439–442; dok. XVII, s. 442–444; G. Ciano, *Pamiętniki 1939–1943*, Warszawa 1991, s. 275, oraz S. Odić, S. Komarica, op. cit., s. 455–456.

³⁹ Linia demarkacyjna pomiędzy III Rzeszą i Włochami miała być ustanowiona do połowy maja 1941 r. Freundt i Veesenmayer w depešy z 16 kwietnia do Ribbentropa alarmowali, że ludność Dalmacji jest stanowczo przeciwna Włochom i w obliczu okupacji włoskiej można liczyć się z chorwackimi rozruchami, vide: *ADAP*, D, XII, 2, dok. 356, s. 471; *DGFP*, D, XII, dok. 356, s. 565–566; dok. 378, s. 594–598; dok. 385, s. 606–610; dok. 388, s. 618–619; *ZDiP*, t. II, kn. 2, dok. 22, s. 570; L. Boban, *Croatian Borders 1918–1993*, Zagreb 1993, s. 45–46; G. Ciano, op. cit., s. 275, oraz T. Wituch, *Terytoria sporne w Europie po 1815 roku*, Pułtusk 2001, s. 228–229.

⁴⁰ H. Matković, op. cit., s. 69–71, oraz J. Tomasevich, *Occupation*, s. 240–241.

⁴¹ Posłowi von Kaschemu (z tytułem „Reichsminister in Kroahtien”) służył pomocą i radą Heribert von Troll-Obergfell. Dla Kaschego Chorwacja była stacją pośrednią przed poważnym zadaniem, jakim miał się stać Reichskommissariat Moskau (RKM). Takiego podziału władzy dokonał 16 VII 1941 r. Alfred Rosenberg, jednak sowiecka kontrofensywa w grudniu 1941 r. przekreśliła kremlowskie plany von Kaschego, vide: *ADAP*, D, XII, 2, dok. 356, s. 471, oraz dok. 378, przyp. 5, s. 497; *DGFP*, D, XII, dok. 384, s. 605–606; A. Dallin, *German Rule in Russia 1941–1945. A Study of Occupation Policies*, New York 1957, s. 296; H. Matković, op. cit., s. 71, oraz S. Odić, S. Komarica, op. cit., s. 456.

łował się poseł NDH, dr Stijepo Perić. Chorwaci mieli też specjalnego delegata administracyjnego, a zarazem oficera łącznikowego przy włoskiej 2. Armii. Dodatkowo ustanowiono Włosko-Chorwacką Komisję Ekonomiczną.

Rezultaty rozmów wiedeńskich ujrzały światło dzienne w postaci memorandum, ogłoszonego 24 kwietnia przez sekretariat AA. Dokument omawiał sprawy granic chorwackich oraz pozostałych terytoriów, wchodzących w skład państwa jugosłowiańskiego. Ustanowienie granic NDH przebiegało w kilku fazach. Linia graniczna z Niemcami nie przedstawiała żadnych problemów, dlatego została potwierdzona już 13 maja bilateralnym porozumieniem, w którym III Rzesza zastrzegła sobie prawo do posiadania kontyngentu wojsk, ochraniającego linie komunikacyjne do Grecji⁴². Granica z okupowaną Serbią (częściowo wzdłuż Sawy) została ustanowiona przez wprowadzenie w życie 7 czerwca jednostronnego dekretu prawnego za zgodą Niemców. Rozgraniczenie między NDH i Węgrami przebiegało wzdłuż linii rzek Drava i Mura. Chorwackie żądania terytorialne obejmowały też ziemie luźno związane historycznie: Czarnogórę i Sandżak⁴³.

Rokowania w sprawie granicy chorwacko-włoskiej rozpoczęły już 25 IV 1941 r. w Ljubljanie, gdzie prowadzili je Ciano z Pavelicem. Początkowo Poglavnik „otoczony tłumem zbiorów” nie chciał przyjąć włoskich propozycji, choć rola NDH sprowadzała się do przedmiotu w przetargach dyplomatycznych mocarstw Osi. Ostatecznie Pavelić musiał się zgodzić na granicę wzdłuż wybrzeża dalmatyńskiego, przekazując stronie włoskiej wybrzeże od Suśaka (Sansego) do Kraljevice. Pas wybrzeża po Obrovac miał należeć do NDH, enklawa zaś o szerokości 40 km w głąb terytorium Chorwacji została zaanektowana przez Włochów. W ten sposób Rzym przejął najważniejsze porty dalmatyńskie ze Trogirem, Šibernikiem i Splitem, wyspy Krk, Rab, Korčula, Mljet oraz region Kotoru⁴⁴.

Dalsze negocjacje prowadził poseł włoski Casertano. Ambasadorowi udało się nakłonić Poglavnika do zaakceptowania przez Chorwację unii personalnej z dynastią sabaudzką oraz unii celnej. Spór nadal dotyczył włoskiej Dalmacji, obejmującej Split, a nawet Dubrownik. Pavelić chciał walczyć o pozostawienie tych miast pod zwierzchnictwem NDH.

⁴² Traktat graniczny pomiędzy NDH i Niemcami podpisali Lorković, August Marić, von Kasche i Kurt von Kamphoever, vide: *DGFP*, D, XII, dok. 443, s. 696, oraz B. Petranović, *Revolucija i kontrarevolucija*, kn. I, s. 83.

⁴³ Medimurje pozostało przy Węgrzech, pomimo protestów Zagrzebia i chorwackiej ludności okręgu w lipcu 1941 r. Formalnie zostało zaanektowane 16 XII 1941 r. na mocy uchwały parlamentu węgierskiego. Wschodnia część Šremu (pozostająca pod niemieckim zarządem wojskowym) została przyłączona dopiero 10 listopada do NDH na mocy porozumienia między rządami Chorwacji i Niemiec. Władze NDH doprowadziły do powołania na prezydenta tej żupanii posłusznego sobie Niemca, Jakoba Elickera. W ten sposób Chorwaci objęli w posiadanie Zemun i Starą Pazovę, vide: *DGFP*, D, XII, dok. 398, s. 630–632; *ZDiP*, t. I, kn. 17, dok. 5, s. 18–19; L. Boban, *Croatian Borders*, s. 46–48; V. Dedijer, *The Nazi Eastern Policy and Yugoslavia*, w: *The Third Reich*, s. 318; H. Matković, op. cit., s. 70–71; J. Pečarić, *Borba za Boku kotorsku. U Boki kotorskoj svaki kamen govori-hrvatski*, Zagreb 1999, s. 161; B. Petranović, *Revolucija i kontrarevolucija*, kn. I, s. 83, 92, oraz M. Tanner, op. cit., s. 145.

⁴⁴ Włoskie propozycje odnosiły się do porozumienia wiedeńskiego, na które Niemcy się zgadzały, choć nie określały, jak wesprą włoskiego sojusznika w kwestii chorwackiej. Żądania Ciana dotyczyły: wąskiego pasa wybrzeża adriatyckiego lub aneksji całej Dalmacji, unii personalnej z Włochami i traktatu włosko-chorwackiego na wzór relacji niemiecko-słowackich, vide: *DGFP*, D, XII, dok. 396, s. 628–629; dok. 428, s. 681–682; *The changing shape of the Balkans*, red. F. W. Carter, H. T. Norris, Boulder 1996, s. 102, oraz J. Tomasevich, *Occupation*, s. 235.

Włosi posunęli się nawet do wystosowania ultimatum, żądając odpowiedzi przed 4 maja o godz. 12.00⁴⁵.

Na kolejnym spotkaniu Pavelicia z Mussolinim 7 V 1941 r. w Monfalcone koło Triestu Duce potwierdził, że część wybrzeża dalmatyńskiego pomiędzy Splitem i Zadarem oraz okolice Sušaka przypadną Włochom. Chorwaci utrzymali zwierzchność nad południową częścią Dalmacji pomiędzy Splitem i Dubrownikiem, gdzie poza ostatnim wspomnianym miastem i Makarską było kilka małych portów handlowych i rybackich.

Najszybciej Pavelić pojechał z wizytą do Rzymu. Poglawnik podróżował w towarzystwie swego adiutanta pułkownika Adolfa Sabljaka i dwóch włoskich oficerów. Pius XII przyjął Poglawnika w Watykanie i oficjalnie było to spotkanie prywatne, które przebiegło w atmosferze serdeczności i przyjaźni. Papież był zadowolony z powstania z państwa respektującego katolicki system wartości⁴⁶.

Mniej powodu do zadowolenia miał Pavelić po spotkaniach z Duce i Cianem. Oficjalne porozumienie pomiędzy NDH a Włochami zostało podpisane 18 maja w Rzymie. Włosko-Chorwacki Traktat Graniczny przewidywał przekazanie Italii niemal wszystkich wysp z wyjątkiem Pag, Cres, Losinj, Brać i Hvar oraz większej części wybrzeża od okolic Zadaru aż po Split wraz z Zatoką Kotorską (choć bez Dubrownika). Włosi zajęli łącznie 5380 km² Dalmacji zamieszkiwanej przez 380 000 ludzi, która stała się Włoskim Gubernatorstwem Dalmacji („Governatorato italiano della Dalmazia”) określanym też jako Strefa-Zona I.

Porozumienie dotyczące spraw wojskowych składało się z trzech głównych punktów. Obie strony postanowiły o demilitaryzacji obszaru Strefy-Zony II, rozciągającej się aż po linię: Vinica, Plitivički Ljeskovac, pasma górskie Prenj i Šator, oraz pozostawieniu tam jedynie chorwackiej administracji cywilnej. Ostatnia Strefa-Zona III rozciągała się aż po włosko-niemiecką linię demarkacyjną. Włosi zakazali Chorwatom utrzymywania okrętów na Adriatyku (z wyjątkiem jednostek policyjnych i celnych). Doszło też do uregulowania transportu włoskich wojsk drogami i kolejami chorwackimi. Najważniejszą częścią porozumień rzymskich był 25-letni Traktat Gwarancji i Współpracy. Włochy zabezpieczyły „polityczną niepodległość Królestwu Chorwacji i jego terytorialną integralność”. Rząd chorwacki nie mógł zawierać żadnych międzynarodowych porozumień, których duch kwestionował niniejszy traktat, co teoretycznie ograniczało suwerenność NDH.

Chorwaci mieli korzystać z włoskich wzorców przy rozwoju i wyszkoleniu własnych sił zbrojnych. Stanowiło to podstawę stałej współpracy wojskowej między obiema stronami układu. Ponadto Chorwacja potwierdziła ustanowienie „szerszych i mocniejszych relacji odnoszących się do kwestii celnych i monetarnych”. W tym celu miała powstać stała komisja

⁴⁵ Ultimatum odnosiło się do kwestii unii celnej i personalnej. Chorwatów niepokoiła zaborczość Rzymu i próbowali wysondować stanowisko Berlina przez swojego ambasadora. Nie wyobrażali sobie, że włoska polityka ma poparcie Niemiec. Jednak rzeczywistość „nowego porządku” wyglądała odmiennie od życzeń małego NDH. Benzon szczególnie żywo zareagował na kwestię porozumienia celnego, gdyż faktycznie pozbawiało ono Chorwację niedawno uzyskanej niepodległości. Ribbentrop za pośrednictwem von Weizsäckera zasugerował Chorwatom zgodę na włoskie żądania, vide: *DGFP*, D, XII, dok. 440, s. 693–694.

⁴⁶ Papież nie dawał wiary doniesieniom o okrucieństwach na ziemiach NDH. Pius XII zachował daleko idącą ostrożność w nazywaniu okropieństw II wojny światowej. Milczenie papieża wobec mordów narodowosocjalistycznych (jak i ustaszowskich) było wielokrotnie krytykowane, vide: R. L. Braham, *The Vatican: Remembering and Forgetting The Catholic Church and the Jews During the Nazi Era*, w: *Vatican and the Holocaust. The Catholic Church and the Jews During the Nazi Era*, red. idem, Boulder 2000, s. 26–27; O. Chadwick, op. cit., s. 148, oraz S. Friedländer, op. cit., s. 302.

ds. współpracy ekonomicznej. Umawiające się strony przewidywały zawarcie porozumień dotyczących ruchu kolejowego i morskiego, wzajemnego uprzywilejowania własnych obywateli. Wszystkie pozostałe kwestie między dwoma państwami miał regulować prowizorycznie (pogwałcony półtora miesiąca wcześniej) przedwojenny traktat włosko–jugosłowiański. W ten sposób Włosi przekreślali wszelkie szanse na pozyskanie Pawelicia i Chorwatów dla swej polityki. Oddzielne porozumienia NDH zawarło z Włochami w sprawie granicy ze Słowenią (15 lipca), Sandżakiem (7 września) i Czarnogórą (27 października)⁴⁷.

W skład NDH wchodziły Chorwacja, Bośnia, Hercegowina i część Wojwodiny, określanej jako Śrem lub Syrmia, po linię demarkacyjną Slankamen–Kupinovo⁴⁸. Pozbawione części Dalmacji terytorium Niepodległego Państwa Chorwackiego obejmowało 102 725 km², które zamieszkiwało 6 663 157 mieszkańców. Z tej liczby jedynie 3 400 000 było Chorwatami, gdy aż 1 900 000 mieszkańców NDH stanowili Serbowie. Nowy podział administracyjny NDH opierał się na 22 żupach (velika župa), składających się z 141 powiatów. Nazwy żup, które tworzyły NDH, podajemy w układzie alfabetycznym wraz z głównym ośrodkiem administracyjnym danego obszaru: Baranja (Osijek), Bilogora (Bjelovar), Bribir i Sidraga (Knin), Cetina (Omiš), Dubrava (Dubrovnik), Gora (Petrinja), Hum (Mostar), Krbava i Psat (Bihać), Lašva i Glaž (Travnik), Lika i Gacka (Gospić), Livac i Zapolje (Nova Gradiška), Modruš (Ogulin), Pliva i Rama (Jajce), Pokuplje (Karlovac), Posavlje (Brod), Prigorje (Zagreb), Sana i Luka (Banja Luka), Usora i Soli (Tuzla), Podgorje (Senj), Vrhbosna (Sarajevo), Vuka (Vukovar), Zagorje (Varaždin). Do tego dochodziło samodzielne główne miasto Zagrzeb (Glavni grad Zagreb). Przyszłą stolicą miała być Banja Luka — znajdująca się w geograficznym centrum NDH⁴⁹.

Pavelić formalnie poprosił króla Włoch, Wiktora Emanuela III, o desygnowanie osoby należącej do rodziny królewskiej do objęcia godności królewskiej w NDH. Ten zaproponował

⁴⁷ H. Matković, op. cit., s. 72–74; D. Pavličević, op. cit., s. 391–393; B. Petranović, *Revolucija i kontrarevolucija*, kn. I, s. 83; B. Petranović, M. Zečević, op. cit., s. 406; *ZDiP*, t. V, kn. 1, dok. 225, s. 506–507, oraz J. Tomasevich, *Occupation*, s. 237–239.

⁴⁸ Początkowo Mussolini nie był zainteresowany anektowaniem terenów zamieszkałych przez Chorwatów, co potwierdzałyby różnice w polityce między Włochami a Niemcami. Takie stanowisko Duce umocniłoby pozycję Włoch jako protektora mniejszych narodów na Półwyspie Bałkańskim. Podobne działania próbowano przeprowadzić w Czarnogórze. To Ciano podaje, że przejęcie części Dalmacji ustalono na spotkaniu z Paveliciem 7 maja w Monfalcone. Antywłosko nastawiony generał Glaise von Horstenau wzywał do pozostawienia całej Dalmacji w rękach chorwackich. Hitler nie zgodził się na to przez wzgląd na Mussoliniego. Franz Halder skomentował proroczo tę decyzję: „rezultat będzie taki, iż Serbia i Chorwacja ponownie zjednoczą się przeciwko Niemcom”, vide: *DGFP*, D, XII, dok. 473, s. 738–739; G. Ciano, op. cit., s. 276, 280; F. Halder, op. cit., s. 444, oraz L. Hory, M. Broszat, op. cit., s. 58–59.

⁴⁹ Oficjalne dane NDH wskazywały na zamieszkiwanie 4 800 000 Chorwatów (katolickiego i islamskiego wyznania), 1 850 000 Serbów i 333 000 osób innych narodowości, vide: G. Fricke, *Kroatien 1941–1944: Die „Die Unabhängige Staat” in der Sicht des Deutschen Bevollmächtigten Generals in Agram, Glaise von Hortsenu, Freiburg 1972*, s. 27 (3 069 000 Chorwatów, 1 847 000 Serbów i 717 000 Mahometan); B. Jelavich, op. cit., s. 277; R. Kiszling, op. cit., s. 177 (100 636 km² i 6 500 000 obywateli, wśród których było: 3 300 000 Chorwatów, 2 200 000 Serbów i 800 000 Mahometan); D. Pavličević, op. cit., s. 394; M. Tanty, op. cit., s. 234–235 (92 000 km² i 6 300 000 obywateli NDH); M. Tejchman, *Valka na Balkane. Balkanske staty w letech 1941–1944*, Praha 1986, s. 26; S. Srkulj, J. Lučić, *Hrvatska povijest u dvadeset pet karata*, Zagreb 1996, s. 105; J. Tomasevich, *Chetniks*, s. 90, 93 (98 572 km² przy 6 300 000 mieszkańców), oraz W. Walkiewicz, *Jugosławia. Byt wspólny i rozpad*, Warszawa 2000, s. 110 (terytorium 102 725 km², zamieszkiwane przez 6 640 000 ludzi).

swojego krewnego, księcia Aimone di Savoia–Aosta, księcia Spoleto, który miał zająć tron jako Tomislav II⁵⁰. Do koronacji nie doszło, gdyż nie można było zagwarantować ks. Aimone bezpieczeństwa na terenie NDH. Jednocześnie książe z domu sabaudzkiego wstydił się pazerności rodaków, będąc świadkiem nacisków na Pavelicia⁵¹. Włoski ekspansjonizm storpedował koncepcję Dunajskiej Unii Katolickiej⁵².

Niewątpliwie przyczyniła się do tego włoska polityka wobec Chorwacji. Niewielu Chorwatów podzielało początkowy (wymuszony) entuzjazm Poglavnika, który potrafił powiedzieć, że nadszedł „historyczny dzień, będący ukoronowaniem naszego odrodzenia”. Większość Chorwatów nie akceptowała takiego pojmowania „niepodległości”. Powszechnie uważano, że postanowienia „dyktatu rzymskiego” to przejściowe zło. Niewątpliwie wrogie stosunek władz NDH do porozumień majowych był przyczyną przyszłych trudności w relacjach chorwacko–włoskich. Dość szybko zaczęły pojawiać się też wzajemne animozje w sojusznicznych relacjach niemiecko–włoskich w Chorwacji⁵³.

Włoskie zdominowanie NDH było możliwe pod warunkiem zgody Berlina i po narzuceniu Chorwatom serii porozumień politycznych, ekonomicznych i wojskowych przez mocarstwa Osi. Faktyczna sytuacja Niepodległego Państwa Chorwackiego sprowadzała się do odgrywania roli ubezwłasnowolnionego kondominium niemiecko–włoskiego.

⁵⁰ Pavelić dopiero 14 IX 1943 r. wycofał swoją ofertę tronu chorwackiego, vide: W. Felczak, T. Wasilewski, *Historia Jugosławii*, Wrocław 1985, s. 482, oraz J. Tomasevich, *Occupation*, s. 238 i 300.

⁵¹ Jeden z mało obiektywnych historyków cytuje delegata NDH w Watykanie. Dr Nikola Rusinović pisał (24 II 1942 r.) do szefa MSZ Mladena Lorkovicia o powodach nieprzyjechania księcia Aimone di Savoia do Chorwacji: „On był bardzo szczęśliwy, będąc wybranym na Króla Chorwacji, ale pojawiające się okoliczności spowodowały upadek projektu jego przyjazdu do Chorwacji”. Rok później (15 IV 1943 r.) drugi ambasador NDH w Stolicy Apostolskiej, hrabia Erwin Lobkowitz, depeszerował do Lorkovicia o dodatkowych przyczynach rezygnacji włoskiego księcia z chorwackiej korony: „Księżna Windischgrätz powiedziała mi o spotkaniu z księciem di Aosta (to był jego tytuł odziedziczony po śmierci jego brata), który był przewidywany jako król. Księżna zapytała go, kiedy chciałby pojechać do Chorwacji. Odpowiedział: «Jak mógłbym myśleć o tym od czasu, gdy rząd włoski z jego niemożliwym zachowaniem i ciągłymi błędami sabotuje przyjacielskie relacje z Chorwatami? Jak mógłbym spojrzeć w twarz Chorwatom?»”, vide: V. Dedijer, *The Yugoslav Auschwitz and the Vatican. The Croatian massacre of the Serbs during II WW*, Buffalo 1992, s. 79.

⁵² Idea była propagowana przez Rzym i Watykan, upatrujące w tej konstrukcji politycznej przeciwwagę dla ekspansji III Rzeszy. Miała ona obejmować NDH, Węgry i Słowację pod przewodnictwem Włoch, vide: G. Ciano, op. cit., s. 293, oraz M. Waldenberg, op. cit., s. 380.

⁵³ Po „dyktacie rzymskim” w NDH zapanowała moralna depresja, co oznaczało głęboką zmianę w porównaniu z entuzjazmem sprzed miesiąca, gdy Chorwacja uzyskała niepodległość. Zwolennicy ruchu ustaszowskiego wyrażali się nieprzychylnie o włoskim sojuszniku. Chorwaci zaczęli uważać się za obywateli drugiej kategorii w porównaniu z Włochami. Traktaty rzymskie były kulminacją mocarstwowych marzeń Mussoliniego. „Im mniej Dalmacji zabierzemy, tym nasze kłopoty będą mniejsze” stwierdził proroczo król włoski w rozmowie z hrabią Ciano.

Amerycanie definiowali relacje włosko–chorwackie jako protektorat *de facto*, nieznacznie różniący się od relacji niemiecko–słowackich, określanymi jako protektorat *de iure*. Granica niemiecko–włoska została ustanowiona na mocy porozumienia z 7 VII 1941 r., vide: *DGFP*, D, XII, dok. 539, s. 851–852; dok. 578, s. 933–934; dok. 579, s. 934–935; *ZDiP*, t. V, kn. 1, dok. 224, s. 504–505; V. Maček, op. cit., 232; I. Meštrović, *Uspomene na političke ljude i događaje*, Zagreb 1969, s. 274–275, 331–333; A. E. Moodie, *The Italo–Yugoslav Boundary. A study in political geography*, London 1945, s. 222–224, oraz J. Tomasevich, *Occupation*, s. 238.

Jednak władze niemieckie utrzymywały układy z rządem NDH w tajemnicy przed włoskim sojusznikiem, co prowadziło w konsekwencji do nieustannego upadku pozycji Włoch w Chorwacji. Stosunki chorwacko–niemieckie regulował tajny protokół z 16 V 1941 r. (tzw. Porozumienie Clodiusa) oraz traktat, podpisany 20 czerwca, dotyczący utrzymywania wojsk niemieckich w NDH, które nie znajdowały się w tranzycie. Dokument stanowił, że „opuszczenie przez te wojska Chorwacji odbędzie się w zgodzie z życzeniami rządu chorwackiego”.

Zrozumienie skomplikowanych relacji pomiędzy Chorwatami, Niemcami i Włochami w początkowym okresie po rozbiciu Jugosławii wymaga ich wyjaśnienia. Zaskakujące może się wydać, że Włosi wiele stracili z powodu swojej tendencji do arogancji i wywyższania się, co niekorzystnie wpływało na ich możliwości (z dzisiejszego punktu widzenia: PR–owskie) w NDH. Tymczasem niemieckie władze wojskowe wydały specjalny rozkaz, nakazujący taktowne traktowanie przez żołnierzy niemieckich chorwackich cywilów i sprzymierzonych oddziałów. Próba zwasalizowania upokarzającymi warunkami narzuconymi Chorwacji przez Rzym miała niekorzystne konsekwencje dla obustronnych relacji. Chorwacka wrogość została spotęgowana przez publiczne ogłoszenie przez Włochów „majowego dyktatu”.

Niemcy wykazali się większym wyczuciem, gdyż zdawali sobie sprawę, że protekcyjnalne potraktowanie słabszego sojusznika może mieć fatalne skutki w oczach opinii publicznej. Dlatego jedynie trzy traktaty chorwacko–niemieckie: graniczny, o rekrutacji siły roboczej do pracy w Niemczech i osiedlaniu Słoweńców w miejsce wypędzonych Serbów zostały ogłoszone publicznie, a reszta pozostała utajniona. Podobnie było ze zmianami granicznymi, III Rzesza nie zaanektowała żadnej części terytorium NDH. Natomiast Włosi w pełni ujawnili swój ekspansjonizm w Dalmacji. Niemcy oficjalnie przyznawali Włochom pełną supremację, ale faktycznie to oni kontrolowali połowę NDH i to dzięki bagnetom Wehrmachtu zostały osadzone nowe władze chorwackie⁵⁴.

Kolejną podróżą zagraniczną chorwackiego przywódcy była wizyta w III Rzeszy. Pavelić otrzymał wiele rad od Hitlera podczas pobytu w Berghof i Berlinie (6–9 VI 1941 r.)⁵⁵. Pogląwnik przedstawił Führerowi plany realizacji programu narodowego oraz kwestie etniczne i ekonomiczne. Pavelić stwierdził, że NDH może liczyć na poparcie Chorwatów katolickich i muzułmańskich Bośniaków. Problem serbski miał pojawić się dopiero przed 60 laty, gdy część Chorwatów przeszła na prawosławie. Niemiecki przywódca zwrócił uwagę, że NDH będzie zmuszone do prowadzenia polityki nietolerancji przez najbliższe 50 lat. Hitler zauważył, że deportacji elementu serbskiego z NDH do Serbii (co było związane z przesiedleniami Słoweńców do NDH) Chorwaci będą zmuszeni dokonywać z zastosowaniem nieludzkich metod i żywołości. Jednocześnie kanclerz III Rzeszy przypomniał premierowi NDH o zobowiązaniach niemieckich względem Włoch, co wynikało z dawnego poparcia Duce podczas Anschlussu Austrii i kryzysu czeskiego. Końcowa część spotka-

⁵⁴ AAN, T–501, rol. 264, kl. 528; *DGFP*, D, XII, dok. 440, s. 693–694, oraz J. Tomasevich, *Occupation*, s. 240–242.

⁵⁵ Hitler zapewniał, że jest „pełen sympatii do narodu chorwackiego, choć musi zachować lojalność w stosunku do Włoch”. W odpowiedzi usłyszał od Pavelicia, że Chorwaci żyją „zgodnie z niemiecką mniejszością narodową, ponieważ w istocie nie są Słowianami, jak są omyłkowo określani. W rzeczywistości pochodzą od Gotów, a pansłowiańskie idee zostały im narzucone”. W rozmowie z Pogląwnikiem Führer przybliżył doświadczenia z okupacji Generalnego Gubernatorstwa i sposoby pacyfikacji ludności cywilnej, vide: *DGFP*, D, XII, dok. 603, s. 977–981; *DSFRJ*, t. I, dok. XIX, s. 445–448; C. Madajczyk, op. cit., t. I, s. 453, oraz Č. Višnjić, *Kordunaški proces*, Zagreb 1997, s. 57.

nia została zdominowana przez kwestie ekonomiczne („kontynent europejski powinien być samowystarczalny”)⁵⁶.

Eksterminacja mniejszości narodowych w NDH

Niepodległe Państwo Chorwackie powstałe w 1941 r. wprowadziło rozwiązania odbiegające od zasad demokracji parlamentarnej. Brak rodzimych wzorów demokratycznych oraz poczucie krzywdy wyrządzanej Chorwatom przez Serbów spowodowały działania rewanżystowskie. Rasowa (etniczna) agresja osiągnęła niespotykane dotychczas rozmiary na Półwyspie Bałkańskim. Administracja NDH współpracowała z ustaszowskim aparatem represji w realizacji planu „rozwiązania problemu serbskiego”. Do głosu doszła polityka eksterminacji mniejszości etnicznych, a w szczególności ludności serbskiej. Prawosławni stanowili prawie 1/3 całej populacji NDH i właśnie kwestie religijne decydowały niejednokrotnie o egzystencji w NDH. Muzułmanie (Bośniacy) współpracowali z katolikami (Chorwaci) przeciwko zniechęconym Serbom. Obie wspomniane religie były represjonowane w okresie międzywojennym przez dominujący w Jugosławii prawosławny żywioł serbski⁵⁷.

Ante Pavelić zaprowadził rządy twardej ręki w stosunku do mniejszości etnicznych. Jednak pierwsze akcje antyżydowskie zainicjowali jeszcze Niemcy. Żołnierze Wehrmachtu zniszczyli 16 kwietnia synagogę sarajewską oraz bezskutecznie próbowali obrabować tamtejsze Muzeum Narodowe z bezcennego Haggadah. Wówczas do głosu doszedł pierwszy rząd NDH⁵⁸.

Poglavnik ogłosił zamiar karania śmiercią przestępstw w „Prawnym rozporządzeniu o ochronie narodu i państwa” (Zakonska odredba za obranu naroda i države). Powyższa legislacja stanowiła podstawę systemu policyjnego i sądowego NDH. Za zdradę stanu zagrażającą istnieniu NDH lub władzy państwowej został uznany nawet zamiar popełnienia takiego czynu. Jedyną przewidzianą formą ukarania przez sąd doraźny była kara śmierci wykonywana w trzy godziny po zatwierdzeniu wyroku. Uproszczone procedury sądenia uniemożliwiały odwołanie się od błyskawicznie wydawanego wyroku. Ante Pavelić wydał 18 kwietnia przepisy o ochronie mienia chorwackiego, którego właścicielami byli obywatele NDH pochodzenia żydowskiego. Przepisy zakazywały obrotu majątkiem przez dawnych właścicieli i unieważniały wszelkie nowe akty własności⁵⁹.

⁵⁶ Niektórzy autorzy uważają Hitlera za inicjatora polityki przesiedleń i eksterminacji ludności serbskiej, vide: *DGFP*, D, XII, dok. 603, s. 977–981; *DSFRJ*, t. I, dok. XIX, s. 445–448; *Deutsche Geschichte im Osten Europas. Zwischen Adria und Karawanken*, red. A. Suppan, Berlin 1998, s. 397–398; T. Ferenc, *Masowe wysiedlenia ludności Jugosławii podczas drugiej wojny światowej i nieudany plan osiedlenia Słoweńców w Polsce*, Zamość 1972, s. 7; L. Hory, M. Broszat, op. cit., s. 97, oraz S. K. Pawłowicz, op. cit., s. 112.

⁵⁷ T. D. Musgrave, *Self-Determination and National Minorities*, Oxford 1997, s. 230; J. Tomasevich, *Occupation*, s. 380–381, oraz E. D. Weitz, *A Century of Genocide. Utopias of Race and Nation*, Princeton–Oxford 2003, s. 195–196.

⁵⁸ M. Gilbert, *The Holocaust. The Jewish Tragedy*, London 1986, s. 148; R. Hilberg, *The Destruction of the European Jews. Revised and Definitive Edition*, New York–London 1985, t. II, s. 708–709, oraz N. Malcolm, op. cit., s. 175.

⁵⁹ Zaskakuje zaangażowanie w mordach sądowych przedstawicieli wymiaru sprawiedliwości, wykształconych jeszcze w liberalnych Austro–Węgrzech albo w Jugosławii. „Zadżumienie emocjonalne” elity intelektualnej przywodzi myśl o powinowactwie wszystkich totalizmów — faszystowskiego, narodowo–socjalistycznego, intersocjalistycznego czy ustaszowskiego — operujących podobnymi metoda-

Dalszymi restrykcjami wobec mniejszości było podpisanie 30 kwietnia przez Poglawnika rasistowskiego „Prawnego dekretu o ochronie krwi aryjskiej i honorze ludu chorwackiego” (Zakonska odredba o zaštiti arijske krvi i časti hrvatskog naroda). W dokumencie o rasowej przynależności była mowa o prawach obywateli pochodzenia aryjskiego. Władze zakazywały zawierania małżeństw aryjczyków z niearyjczykami, a nawet utrzymywania pozaślubnych relacji seksualnych między niearyjskimi mężczyznami a aryjskimi kobietami oraz na odwrót. Dodatkowymi restrykcjami było postanowienie o wyłączeniu ze służby wojskowej Romów, Serbów oraz Żydów i zakazie zatrudniania ich jako urzędników państwowych. Ponadto mniejszościom narodowym nie wolno było uprawiać działalności politycznej⁶⁰.

Jednocześnie zostało zakazane używanie cyrylicy w gazetach i pismach urzędowych. Tydzień później, 8–10 maja, zostały opublikowane kolejne restrykcje wymierzone w Serbów i Żydów. Najpierw władze zakazały konwersji religii, a następnie doszło do przesiedlenia Żydów z Zagrzebia poza wyznaczoną linię (nieznacznie przesuniętą w sierpniu). Ta akcja odbywała się na koszt przesiedlanych, a niedostosowanie do jej warunków groziło sankcjami prawnymi. Elementem nowego ustawodawstwa była godzina policyjna dla Serbów i Żydów oraz zakaz swobodnego poruszania się ich po Zagrzebiu. Kolejne zarządzenie dla Żydów wprowadzało od 22 maja nakaz noszenia białych opasek (lub „znaku żydowskiego” w postaci żółtego oznaczenia z literą „Ž”, od Židov) na ubraniach pod groźbą srogiej kary. Chorwaci byli obowiązani donosić na swoich niearyjskich współobywateli o łamaniu tego prawa⁶¹.

Po dwunastu dniach zostało ogłoszone 4 czerwca ograniczenie w postaci „Rozporządzenia o ochronie narodowej i aryjskiej kultury ludu chorwackiego” (Zakonska odredba o zaštiti narodne i arijske kulture hrvatskog naroda), zabraniające Żydom wieszania chorwackich i narodowych chorągwi oraz podkreślania swego przywiązania do chorwackich barw i emblematów. Dodatkowo zakazano innowiercom „wszelkiego udziału w działalności, organizacjach społecznych, młodzieżowych, sportowych i kulturalnych narodu chorwackiego, a w szczególności w literaturze, dziennikarstwie, działaniach plastycznych i muzycznych, architekturze, teatrze oraz filmie”. Wydane rozporządzenie nakazywało spalenie żydowskich archiwów, książek oraz zniszczenie pamiątek z synagog i kirkutów. Dzień później została powzięta decyzja o obowiązkowym meldunku Żydów i żydowskich przedsiębiorstw (Zakonska odredba o obvezatnoj prijavi Židova i židovskih poduzeća). Władze powołały do życia Państwowy Urząd Odrodzenia Gospodarczego (Državno ravnateljstvo za gospodarsku ponovu). Wspomniane prawo umożliwiała przejmowanie budynków i majątków żydowskich i przekazywanie ich magistratom i starostwom lub upaństwowianie wszystkiego, co żydowskie. Według oceny ministerstwa finansów działania te przyniosły 50 000 000 dolarów wg kursu przedwojennego. Prawodawstwo antyżydowskie wydawało Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, kierowane przez Artukovicia⁶².

mi, aby wymóc posłuszeństwo zwolenników i zdominować wrogów, I. Goldstein, op. cit., s. 117–119, i J. Tomasevich, *Occupation*, s. 383–385.

⁶⁰ Niemcy krytykowali dowództwo armii chorwackiej za odmowę usunięcia oficerów pochodzenia żydowskiego. Niearyjskie korzenie dostojników NDH i ich bliskich były powszechnie znane (m.in.: żona Pavelicia i matka Kvaternika seniora), vide: M. Basta, *Agonija i slovo Nezavisne Države Hrvatske*, Beograd 1971, s. 103–105; I. Goldstein, op. cit., s. 119–121; C. Madajczyk, op. cit., t. I, s. 452; M. Tanner, op. cit., s. 144; J. Tomasevich, *Occupation*, s. 384, oraz Č. Višnjić, op. cit., s. 54–55.

⁶¹ S. Friedländer, op. cit., s. 302; I. Goldstein, op. cit., s. 125–127; R. Hilberg, op. cit., t. II, s. 711; J. Tomasevich, *Occupation*, s. 592–593.

⁶² Chorwackie legislacje wzorowały się na niemieckim, narodowosocjalistycznym ustawodawstwie wprowadzonym 15 IX 1935 r., które nosiło nazwę „Prawo o Ochronie Niemieckiej Krwi i Honoru”

Władze ogłosiły w czerwcu dalsze legislacje. Nowe przepisy dotyczyły sądownictwa i zostały ustanowione 24 czerwca, gdy weszło w życie „Prawne rozporządzenie o ruchomych sądach doraźnych” (Zakonske odredbe o pokretnom prijekom sudu). Dwa dni później władze NDH wydały „Nadzwyczajne rozporządzenie prawne o kierowaniu niewygodnych i groźnych osób na przymusowy pobyt w obozach zbiorczych” (Izvanredne zakonske odredbe o upućivanju nepoćudnih i pogibeljnih osoba na prisilni boravak u sabirne logore). Trzy miesiące prac legislacyjnych pozwoliły na rozpoczęcie natychmiastowych aresztowań Żydów i wrogów politycznych. Niektóre legislacje administracji chorwackiej przywołują na myśl niesławne ustawy norymberskie, do których rozwiązania ustaszowskie nawiązują nazwownictwem i zastosowanymi rozwiązaniami prawnymi. W ramach istniejącego ustroju sądowniczego powołano 32 trybunały specjalne I instancji i dwa apelacyjne oraz sądy wojskowe. Los nieszczęśliwych, których sprawy rozpatrywało sądownictwo NDH, był typowy. Większość trafiała do obozów koncentracyjnych lub w łagodniejszym rozwiązaniu do więzień. W samym Zagrzebiu rasistowskie prawodawstwo objęło od 8438 do 11 255 Żydów, w całym zaś NDH 52 000–53 000 wyznawców religii mojżeszowej. Niemiecki nadzór na ludnością żydowską w NDH sprawowali attaché policyjni, SS–Obersturmbannführer Willy Beissner, zastąpiony później przez SS–Sturmbannführera Hansa Helma⁶³. Natomiast deportacjami zajmował się SS–Hauptsturmführer Franz Abromeit.

Lud Sinti (Romowie), zwani potocznie Cyganami, został poddany bezlitosnej eksterminacji w NDH, co stanowiło jeden z epizodów „Počajmos” (ludobójstwa Sinti). Populacja cygańska w Chorwacji liczyła 28 000 ludzi, z czego połowa oficjalnie wyznawała prawosławie lub islam. Dekret nr 13–542 opublikowany w „Hrvatskom Narode” nakazywał zarejestrowanie się 22–23 VII 1941 r. wszystkim Sinti. Następnie własność Romów została skonfiskowana i przekazana „aryjczykom”. Wielu Sinti było mordowanych w ramach represji za działania guerrilli, urządzano na nich oblawy i rozstrzeliwano w miejscach schwywania. Sinti, jako „obcy” i „inni”, stawali się ofiarami każdej z walczących stron. Romów denuncjowali sąsiedzi, którzy w czasie wojny zdołali częstokroć pokazać prawdziwą twarz „gadże” („obcy”, „nie–Rom”). Większość z ponad 26 000 przedstawicieli ludu Sinti zginęła w NDH, wojnę zaś przeżyło tam 405 Romów⁶⁴.

(Gesetz zum Schutze des deutschen Blutes und der deutschen Ehre). Legislacje te zostały później rozszerzone przez dekret z 14 XI 1935 r., vide: I. Goldstein, op. cit., s. 150; D. Pavličević, op. cit., s. 407–409 oraz J. Tomasevich, *Occupation*, s. 593–594.

⁶³ Pierwszą liczbę zagrzebskich Żydów sugerują materiały chorwackie, drugą jugosłowiańskie (wg tej wersji istniały trzy gminy żydowskie w stolicy Chorwacji: aszkenazyjska: 10 500 ludzi, sefardyjska: 625 przedstawicieli i ortodoksyjna: 130 wyznawców). Przedwojenne statystyki Rady Rabinów wskazywały na 21 810 Żydów w Chorwacji i Međimurju oraz 13 701 członków gminy mojżeszowej w Bośni i Hercegowinie. Tomasevich za Jaśa Romano podaje, że w 1941 r. w Chorwacji–Slawonii żyło 25 000 Żydów, w Bośni–Hercegowinie 14 000; w Dalmacji 400, a ponadto wykazuje 16 000 Żydów żyjących w Bačce i Baranji. Żydzi byli gromadzeni do końca 1941 r. w specjalnie wydzielonych gettach w Zagrzebiu, Sarajevie i Osijeku. Następnie byli przenoszeni do pierwszych obozów w Danicy, Jadownie, na wyspie Pag i w Krušici. Większa część ludności żydowskiej została uwięziona lub wymordowana do maja 1943 r. — wojnę przeżyło jedynie 9148–13 000 Żydów z przedwojennej populacji zamieszkującej obszar NDH, vide: D. Bilandžić, op. cit., s. 125; S. Friedländer, op. cit., s. 303; I. Goldstein, op. cit., s. 265, 583–584, 636; R. Hilberg, op. cit., t. II, s. 711–712; F. Jelić–Butić, op. cit., s. 181; L. S. Kosier, *Jevreji u Jugoslaviji i Bugarskoj*, Zagreb–Beograd–Ljubljana 1930, s. 96–99; F. Piper, *Auschwitz 1940–1945. Central Issues in the History of the Camp*, vol. III: *Mass murder*, Oświęcim 2000, s. 35; I. Šibl, op. cit., s. 94–96; J. Tomasevich, *Occupation*, s. 606–608, oraz E. D. Weitz, op. cit., s. 116.

⁶⁴ Mała liczba Sinti została przyjęta w szeregach NOVİPOJ (Narodowowyzwoleńcze Wojska i Oddziały

Podobnie Serbowie szybko zetknęli się z kilkoma możliwościami rozwiązania swej egzystencji w NDH. Głównymi zwolennikami antyserbskiej nietolerancji byli Mile Budak, Mladen Lorković, Aleksandar Seitz, Andrija Artuković, Eugen Kvaternik, Viktor Tomić, Jozo Dumandžić, Matija Kovačić, Viktor Gutić, Milovan Žanić, Mate Frković oraz Mirko Puk.

Chorwaci postępowali zgodnie ze słowami Mile Budaka, który zakładał, że „jedną trzecią Serbów wymorduje się, jedną trzecią wypędzi się, pozostali zaś zostaną zmuszeni do konwersji wiary na katolicyzm”. Wioski zamieszkałe przez prawosławnych w Hercegowinie, Bosanskiej i Kninskiej Krainie, Kordunie, Baniji, Lice, Slavonii, Syrmii stały obiektem ataków ustaszowskich. Pierwszy mord Serbów nastąpił już 17 IV 1941 r. w rejonie Staro Petrovo Selo (25 zamordowanych). Szlak ustaszów pod wodzą Eugena Kvaternika wiódł przez Bjelovar i okoliczne wsie, gdzie wymordowali 250 Serbów oraz 180 utopili w Dunaju w pobliżu Vukovaru. Masowy mord na ludności serbskiej miał miejsce 27–28 IV 1941 r. we wsi Gudovec koło Bjelovaru, gdzie zostało zabito 192 mieszkańców. W maju i czerwcu 1941 r. do głosu dochodziła ustaszowska propaganda. Nowe założenia polityki wewnętrznej zakładały, że „dla Serbów i Żydów nie ma miejsca w Chorwacji”. Propaganda legalizowała terror i podsyciała represje, stawiając wymienione grupy etniczne poza prawem⁶⁵.

Pacyfikacja serbskiego oporu z 6 maja, będąca odpowiedzią na ustaszowski terror, zainicjowała niemieckie represje na ludności cywilnej w NDH. Dwa dni później batalion z niemieckiej 718. Dywizji Piechoty rozstrzelał 27 chłopów na rynku miejskim w Srpsko Kijevo w zachodniej Bośni. Kolejne masakry miały miejsce 9 maja we wsi Blagaj, gdzie Chorwaci wymordowali 520 serbskich wieśniaków, oraz w Glinie, gdzie zostało zabitych 260 prawosławnych. Jak pokazała przyszłość, zaangażowanie wojsk niemieckich w represje rosło z miesiąca na miesiąc⁶⁶.

Partyzanckie Jugosławii — Narodnooslobodilačka vojska i partizanski odredi Jugoslavije) oraz partyzantki włoskiej (np.: Walter Catter). Większość Romów trafiła w latach 1941–1943 do chorwackich obozów koncentracyjnych w Tenju, Jasenovacu, Starej Gradišce oraz serbskiego Semlina. Latem 1942 r. została rozpoczęta deportacja chorwackich Romów do „obozów cygańskich” (Zigeunerlager Litzmannstadt i ZL Birkenau B II e) na terenie III Rzeszy i Generalnego Gubernatorstwa. Znany jest transport 500 Sinti skierowany w listopadzie 1942 r. do kompleksu obozowego Auschwitz–Birkenau. Część z nich była poddawana eksperymentom medycznym, a reszta umierała w komorach gazowych. Kenrick i Puxon wspominają o 500 Sinti ocalałych w Chorwacji, 405 żyjących Romani wskazuje Barany za Imre Szilágyim, Huttenbach zaś podaje liczbę 200–300 Romów żyjących w październiku 1944 r w NDH, vide: S. Avramov, op. cit., s. 307–309; Z. Barany, *The East European Gypsies. Regime Change, Marginality and Ethnopolitics*, Cambridge 2002, s. 105, 126; N. Diemietier, N. Biessonow, W. Kytienkow, *Istorija cygan. Nowyj wzglad*, Woroneż 2000, s. 216–217, 221; H. R. Huttenbach, *The Romani Pořajmos. The Nazi Genocide of Gypsies in Germany and Eastern Europe* i D. Reinhartz, *Damnation of the Outsider. The Gypsies of Croatia and Serbia in the Balkan Holocaust, 1941–1945*, w: *The Gypsies of Eastern Europe*, red. D. Crowe, J. Kolsti, Armonk–New York–London 1992, s. 43–44, 84–89; D. Kenrick, G. Puxon, *The Destiny of Europe's Gypsies*, New York 1972, s. 108–119, 183, oraz *Księga Pamięci. Cyganie w obozie koncentracyjnym Auschwitz–Birkenau*, red. J. Parcer, München–London–New York–Paris 1993, s. XXII, 8–10.

⁶⁵ Wymienieni Chorwaci byli jednocześnie najbardziej antysemitkami funkcjonariuszami ustaszowskimi, vide: M. Basta, op. cit., s. 93 (mowa o 184 ofiarach mordu w Gudovcu); I. Goldstein, op. cit., s. 582–583, oraz B. Petranović, *Istorija Jugoslavije*, t. II, s. 43, 127–128.

⁶⁶ Niemcy byli przekonani, że chorwackie morderstwa i ekspulsje prawosławnych prowadzą do zwiększenia popularności partyzantów i czetników, vide: V. Dedijer, *The Nazi Eastern Policy*, s. 329; L. Hory, M. Broszat, op. cit., s. 99–102, oraz D. Pavličević, op. cit., s. 402–404.

Pierwsze miesiące istnienia NDH upłynęły na szaleńczym *danse macabre*, który urzędzali emisariusze Zagrzebia po przybyciu na prowincję, zamieszkiwaną przez Serbów. Represje w Bośni rozpoczęły się w czerwcu od okrucieństw w okolicach: Banja Luki, Bihacia, Brčka, Čapljiny, Doboju, Kupresa, Mostaru, Sinja, Stoca, Širokego Brijegu i Travnika oraz Sarajeva. Ciała setek zastrzelonych osób były wrzucane na postrach do rzek. Łącznie masakry chorwackie objęły do 334 000 Serbów, a do 180 000 prawosławnych mieszkańców NDH uciekło przez Save⁶⁷.

To był dopiero początek dziejów Niepodległego Państwa Chorwackiego.

The Origin of the Independent State of Croatia (April–June 1941)

The article intends to bring the reader closer to the political situation in the Kingdom of Yugoslavia after its partition by member states of the Axis. One of the elements of the new order in the Balkans proved to be the Independent State of Croatia (Nezavisna Država Hrvatska, NDH), whose very name called for an explanation.

The author discusses the behind the scenes undertakings, which resulted in a proclamation of the new state and the appointment as its head the Ustaše cadre organisation. Initially, German emissaries attempted to benefit from the potential of the most popular political force — the Croatian Peasant Party (HSS). A refusal relegated the Peasant Party and its leader V. Maček to the margin and bestowed prime rank to the regime created by A. Pavelić.

The consolidation of the Ustaše regime was the first task of the new Croatian authorities whose domestic policy consisted of a laborious creation of legislation aimed against the racial and ethnic enemies of the NDH. No one questioned the ensuing genocidal *danse macabre* — neither the political opposition nor the Church nor the two orientations of the partisan movement, busy liquidating their opponents.

The initial months of the presence of Croatia on the international arena involved the activity of a new state installed within the Axis structure as an actual (albeit not legal) German–Italian condominium. Frustration caused by the treatment of the NDH as an object by its powerful neighbours could find an outlet in combating domestic enemies. The Ustaše regime regarded the Serbs, the Jews and the Roma people to be its internal foes. Partisan warfare added the Chetniks and the partisans to the adversaries of the Croats.

⁶⁷ Jugosłowiański rząd na emigracji (delegat rządu na Bliski i Środkowy Wschód, Jovan Đonović) zabiegał od stycznia 1942 r. w Londynie o bombardowanie Zagrzebia i innych miast chorwackich. Zrzucanie bomb miało być rewanżem za masakry ludności serbskiej. RAF nie przychylił się do tych próśb, vide: S. Avramov, op. cit., s. 310–315; I. Banac, *The Fearful Asymmetry of War: The Causes and Consequences of Yugoslavia's Demise*, „Daedalus”, vol. CXXI, nr 2 (Spring) 1992, s. 143; V. Đuretić, *Saveznici i jugoslovenska ratna drama. Između nacionalnih i ideoloških izazova*, Beograd 1985, kn. I, s. 75; I. Goldstein, op. cit., s. 329, 340, 565; R. Hilberg, op. cit., t. II, s. 712; *Tko je tko u NDH*, s. 114–115, oraz J. Tomasevich, *Occupation*, s. 729–739 (szczeg. s. 738).